

Перед досьвітом.

ДРАМА В ЧОТИРОХ ВІДСЛОНАХ

Стефана Вакано.

Передмова.

Стефан Вакано, автор отсеї драми, родився р. 1874 у Відни. По матері він походження славянського, по вітцю малярського. У Відни пробував він короткий час свого життя; перенісши ся до північної Німеччини, вскорі осів стало в Берліні, де, як сам виражає ся в листі писанім до мене, живучи в крузі першорядних німецьких писателів, найшов другу вітчизну.

Стефан Вакано належить до школи натуралістичної; тому то в його писаню слідне змаганє з'образити жите і природу, без огляду на похоть многих в публиці, що любують ся в примильній улудности і розкрашаню всего дуговими красками. Для вірного з'ображення життя угорських Руснаків він сам подорожував по Угорщині і студіював докладно жите і побит тамошніх Руснаків. На тій подорожі ми стріли ся і познайомили з собою в Межи-Лаборци при кінци серпня 1899 р. Оба ми студіювали межи людом угорсько-руським: Стефан Вакано для отсеї драми, котру тогді задумав написати, я-ж для цілей язових, для руської діялектології.

Що до самої драми замічу, що вона вийшла в січни 1901 р. пп. „Der Tag. Drama in vier Aufzügen von Stefan Vacano. Berlin. W. 1901“. Наголовок „День“ дозволив я собі змінити на: „Перед досьвітом“.

Основу до своєї драми взяв автор з бурливого року 1831, коли то Поляки повстали против Росії. Саме в тім році вибухла страшна пошесть, котру заволокли з Азії російські полки, що на галицькій границі били ся з Поляками. Страшлива тота зараза через Галичину прoderла ся і в Угорщину, де страшно лютувала*). Австрійське правительство поручило властям ужити по можности всіх способів охорони, щоб спинити лютоване і розширене хороби. Розтягнуто кордон: військом замкнено границю провінцій діткених заразою і порозсилено всюди до сел урядові приписи та вказання, як належить поступати в той злоповістний час помору, щоб бороти ся з страшливим, безмилостним гостем, що докола сїяв смерть і тривогу. Такі приписи порозсилено також і в Земплинській комітаті. Саме лучилось в однім селі в Земплинщині, що приїхав був під той час син дідича, покінчивши університетські студії в Парижі (в драмі Бе́ля, син Е́лємера Гу́нбора де Ва́ранно). Коли Е́лємер, впрочім мало образований угорський шляхтич, держить ся уперто давних поглядів свого стану і бачить в селянах лише темну робучу масу, котру удержує нароком в страшенній темноті і шуді, його рідний син Бе́ля, набравшись за границею ліберального духа, хоче притьмом переломити всі забори і всіх крепаків свого вітця нараз піднести, ублагороднити і по рівну ущасливити. Кілька днів по його приїзді прислано з комітату урядове письмо з указами, як радити против пошести, що подекуди вже і у Земплинщині почала брати жертви. Бе́ля, по одержаню дозволу від вітця, кинув ся з молодецьким запалом до виконання запорядків поручених комітатським урядом. Та показало ся, що у него було щире, благородне серце, та не було снаги до переведеня задуманого діла. Що-ж помогла його щирість і жертвенність, коли він житє знав лише з книжок, по теорії, але важкої дійсности, змагання в житю він, яко дуже молодий чоловік, і не всів пізнати гаразд. Він промовляє до селян дуже сердечно, але академічною бесідою, котрої вони або зовсім не розуміють, або розуміють по своєму. Саме в час вибуху пошести він заручив ся був з І́льо́ною, вихованкою свого вітця, і щасливий своєю любовію, хотів би всіх пригорнути до свого серця. Але всі його заборяди селяни прий-

*) Здає ся, згадують про той страшний час в пісні співаній коло Чирча:
 Буде мір, буде мір, будут хўощі мерти,
 Будут ся дівчата по ялічкох дерти!

мають з недовірею і дуже нерадо. Не хочуть покидати своїх темних, тухлявих хиж та перенестись до нових, хорошо збудованих домів, а порошок, котрим посипувано для відраження стежки коло хиж, уважають за отрую. Коли-ж Беля звелів вивезти доброї поживи і горівки та роздати селянам безплатно, вони дякують на разі за гостину, та небавом їх вдячність переминає ся в сліпу затеклість і ненависть, коли послі гостини нараз кількох, що гостили ся, помирають нагло на холеру. Тоді то всі думають, що їх затроєно їдою по приказу паньства. На чолі ворохобників стає Петро, колишній гайдук в панськім каштелю, а вітак, по наглій смерті його брата рихтаря Василя, обраний громадою за рихтаря. Петро побіч Гуньора і Белі, то третє головне лице в драмі. Ще як був гайдуком в каштелю, звівський Гуньор виштовхав йому око острогами, коли будив його копаючи ногами, як гайдук заснав на помостині в замку. Потім Гуньор знасилував милу Петрову, коли раз коза, яку вона пасла, забігла на панське поле. Так Петро мав доволі причини ненавидіти пана. Саме в той день, коли мали йти оповіди Петра і його милої Люби в церкві, церков з поводу пошести зачинено, а також повинимано серця із дзвонів церковних і заборонено зовсім дзвонити, щоби частим дзвоненєм під час помору не трівожити людей. Всі ті запоряди приняла темна прощава яко незбиті докази, що паньство хоче до ноги витроїти хлопів. То-ж узброївши ся в сокири і коси іде п'яна юрба грабувати каштель і помстити ся на панах. Перед тим іще турбує корчмаря Жида і лікаря Німця, а потім нападає на каштель, де всі гайдуки переходять на сторону хлопів. Гуньор хоче стріляти на юрбу, але Беля не допускає до того. Вірячи в силу своєї чистої любови, він сам без оружя іде тихомирити п'яних селян. Але ледве що вийшов з каштелю, п'яна купа кинула ся на него і вбила на місці, не давши навіть сердечному молодцеві отворити уст. Убивши свого добродія юрба кидає ся на каштель, здобуває його, вяже Гуньора і знущає ся над ним. Один лише конюх Блязель, Німець, остав вірний панови. Його також селяне вяжуть, та за приказом Петра пускають вільно. Блязель увільнений ніби пристає до селян і коли вони вже добре розгосподаровали ся в каштелю, показує їм панську пивницю, де богато найлучшого вина. П'яна юрба, селяне, жінки і діти поперли туди. До пивниці зійшов і рихтар Петро, лишаючи в каштелю самого Гуньора звязаного, котрого передше був присилував вишити „медицину“, яку по приказу Белі без-

платно давано людям, думаючи нею отроїти пана. Тим часом Блязльови удало ся заперти залізні двері пивниці і засунути поперед них поперечні заліза, так що всі ворохобники зістали заперті. Тим чином Блязель спас Гуньора, котрий чим скорше зажадав помочи війська, що привернуло порядок.

Яко побічні особи виступають в драмі: Ільона, вихованка Гуньора а наречена нещасного Белі, характер тихий, лагідний, віддана цілою душею Белі і його засадам; Жан, свояк Гуньора, що пропав у Парижі маєток і живе в каштелю Гуньора, пристаркуватий вітрогон, малодух; доктор Менцель, лікар, Німець, що хоть чужинець, бистрим оком глядячи пізнає нещасні а і для самих панів некорисні, ба навіть небезпечні обстанови темноти і нужди, якими давлений руський люд на Угорщині; сьвященник, один із таких, яких по части виробили сумні культурні і політичні обстанови Угорщини; хитрий Мойше, корчмар і його жінка Двойра; Стефан, образ смирного, тихого, терпеливого Руснака; Марця, жона рихтаря Василя, не без додатних черт характера (приміром її вдячність для Мошка), але так як і всі вони, темна і забобонна; розжалена тим, що її чоловіка, помершого на холеру, по запоряду Белі мерщій погребано без звичайного похоронного обряду, та подразнена і оскорблена в своїм почуттю людської гідности (по приказу звівського Гуньора гайдук поручає їй власними грудьми виплекати щеня подохлої панської хортиці) стає дійсно лютою язею поостряючи селян до різної рабунку; Адам, хлопик темний-претемний, як і всі інші селяне забобонний, а сьмішно зарозумілий на свою бистроумність; Блязель, панський конюх, Німець, вірний слуга свого пана, і інші.

Проведенє поодиноких характерів у драмі зовсім вірне; бесіда поєднана і проста, однакж глибоко проймаюча. Трагізм Белі, Гуньора і Ільони порушує до глибини. Беля, той добродій люду, той благородний мрітель, котрий би всіх хотів бачити рівно щасливими, бо „любов рівняє нас“ — той сам Беля падає під ударами тих, котрих хотів ущасливити. Нещасна смерть Белі приносить важку печаль його нареченій Ільоні, котра „втерляла цілий сьвіт“, і його батькови Елемерови Гуньорови, котрий, правда, не без провини, але все-ж таки батько! Але не досить того великого нещастя. Як і слід, не доказано того в драмі, але дорожчіт ся не трудно. Селян, убійників і грабівників, тих темних, зворо-

хоблених нуждарів, жде також важка недоля, важка кара. А всему тому винувата страшenna власть тьми!

Драма Стефана Вакано най буде осторогою і тим, що не хочуть бачити небезпеки в кромішній тьмі і крайній нужді люду, як і тим мрітелям, хоть би так як і Беля благородним, що нераз недосвідченою молодечою рукою беруть ся до наглої направи суспільности, часто на шкоду і погибель і самим собі і тим, котрим хочуть помочи.

Випадає мені на послідку ще сказати про язык перекладу. Для піднесеня забарвки ужито тут іменно в бесіді селян много місцевих виразів і зворотів угроруських Лемаків. Тільки місто „лем“ покладено загально у нас в письмі уживане лиш, лише, лишень, а то тим радше, що і Русини в східнопівнічній Угорщині, так звані „Лишаки“, уживають тої частиці. Місто „ходиме, робиме, видиме, несеме“ скрізь ужито наших літературних форм: ходимо, робимо, видимо, несемо; місто „што“ покладено загально у нас уживане що (котре впрочім і у угорських Русинів подекуди стрічає ся); місто „бути, был, была, было“ скрізь ужито: бути, був, була, було; місто „счастя, здоровя або здравя, волося“ — покладено переважно в Галичині уживані форми щ а с т я, з д о р о в л я, в о л о с я. Все-ж таки язык перекладу досить близький місцевому говору угорських Лемаків, хоть — як згадано — в декотрих подробицях зроблено уступки в користь нашого літературного українсько-руського языка. Декотрі угроруські вирази пояснено в нотах.

Ві Львові 24 марта 1901.

Іван Верхратський.

ПЕРША ВІДСЛОНА.

В капітелю шляхтича Гуньора де Варанно. Велика, багато оздоблена ідальна саля, досить широка, не дуже довга, а принизька. На грубих, масивних кам'яних стінах висять старі зброї, криві турецькі шабляки з увяслами з дорогих каменів, копії з малими пестрими пропорціями, портрети угорських шляхтичів в строях народних, пестрих з золотими петлицями. Між портретами, що змальовані майже всі в позах, видно горді, гарні фізіономії, але подекуди й чудернацькі, настобурчені; понайбільше з великими вусами. Сталеві щити украшені гербами. Величезні чорні, шкірою обиті меблі, безгарні, масивні, присадкуваті. Скрізь розпростерті шкіри, особливо медвежі, а на них уставлені лобини диких звірів. Два здоровенні орли випхані мов у легу, і готур сидячий на галузі. Довжезні роги угорських волів, а також величезні оленячі розсохи укріплені по стінах. Довгі скалкові або капельові ручниці, пістолети турецької роботи. На однім столі уставлено великий телескоп. При стіні осклена шафа зі збіркою ріжних дольок. Многораменні срібні світичі з масивними лойовими свічками. До кожного світича укріплені на тясмі щипці до утирання гнота. Стіни попросту обтінковані синявобіло. Поміст із грубих оструганих дощок, у стелі еволоки як у селянських хижках, лише помальовані бурожовто. В середині кімнати великий накритий стіл. Полумиски і тарелі, з котрих їдять, усі срібні, рівно як пугарі і збани. Побілена глиняна піч, обла, без дверцят у кімнаті, бо топлять в ній з надвору.

Гуньор, оказний шляхтич, літ з п'ятидесять, з набрясклим липем і червоно підбіглими очима п'яниці. Волосє зчесане на ліво без розділу, на пів довге, посивіле, звисає по лівій стороні чола на лице; борода зле виголена їжить ся щетинами; вуси чорні мов смола, вивіксовані в дві довгі шпички. Чорнезні, корчисті брови. В цілій його істоті, мимо всеї шорохатости, пробиває ся певна простодушність. Дома носить Гуньор поєдинчу, чорну аттилю з петлицями і також петлицями украшені чорні штани, запущені в холяви чорнолякерованих чобіт. Високі холяви вирізувані і облямовані золотими шнурками, з переди украшені золотою розетою. Носи чобіт дуже остро закінчені; дуже довгі, брязкучі срібні остроги припрубовані на зап'ятках. Докола шиї викладаний ковнір, по ньому овита зелена краватка з срібними торочками. Свічки горять. Знадвору чути дзвінки худоби, що вертає домів. Ільона сидить при столику і читає.

Гуньор (*входить роздразнений до салї*). Де Беля? Хочу видіти той патент!

Ільона. Він пішов глядати доктора, вуєчку! Беля мусить з ним порадитись.

Гуньор. Що він мішає ся до моїх справ? Той червоток книжний, з своїми французькими дурницями. Що мені той комітат... Він ще зовсім з глузду зібе темних хлопів своїми новими видумками! Приписи охоронні! І то тоді, коли ще всі здорові! Чейже можна пождати, аж вибухне пошесть. — Зараз-бе осьма! Худобу вже женуть до стаєн. Чому не подають-

вечері? Що то за порядок? (*Прохожуєсь по салі звичаєм сангвінічних людей, короткими, скорими кроками, задержуючись при кождім довшім реченю*). Цигане вже на подвірю, а ми ще не при столі! Я довше не жду!

Ільона. Ще чверть години, дорогий вуєчку! Се-ж послідна більша вечеря, що матимемо в найблизшій часі. Тому й тріває нині подовше.

Гуньор. Що то значить?

Ільона. Вуєчку! значна скількість страв буде мусіла відпасти бо — як сказав др. Менцель — від тепер мусить у нас завести ся зовсім иньшз дієта, бо страшлива пошесть усе наближає ся. В патенті річ також про диету. От і не будемо вже їсти мельонів, анї овочів, анї огірків.

Гуньор. Мабуть ти здуріла разом з доктором! Від їди ніхто ще не помер. Нехай голодує хлопство!

Ільона. Також духове напруженє і безсонні ночі шкодять.

Гуньор. Так! То спати мені можна. Але їсти ні! Богу дякувати, що можу ще спати. Але без їди також не обійде ся. Їда не пошкодить. Що ти заєдно читаєш? Сама кажеш, що духове напруженє шкодить.

Янош (*пристаркуватий пустогон з притьмом удаваними француськими манерами*). А — — mon chéri! Cette chaleur. І то о осьмій вечером! О, що за страшний край отся Угорщина!

Гуньор (*зиркає на него з погордою*).

Ільона. Не бачив ти Белі, Янош?

Янош. Non, ma belle amie.

Гуньор. Книжки мутять тобі розум. Звідки знов у тебе ті нові книжки?

Ільона (*спустивши очи*). Беля дав їх мені!

Гуньор. Беля, а вжеж, і знов Беля! Цілу молодість марнує над тими шпарґалами, а ти гадаєш іти в його сліди. Кілька день як Беля дома, а тебе вже й не пізнати. А то скарана година! Наперед безмисне листуванє — через пять років, поки був за границею — —

Ільона. Беля не виноватий. Ні! справді ні! Він не такий. Ти тому не вір! Та він стілько нового і хорошого бачив у Парижі — ах — коли-б ви знали!

Гу нь о р. Що тобі до того? Ти моя сестрінка і моя вихованка — маєш робити так, як я хочу, а не так як пан Бея.

І ль о на (*зацитькуючи*). Але ж вуєчку — —

Гу нь о р. Що там таке у тебе з Белью?

І ль о на. Ми-ж прецінь разом ховали ся з малечку.

Гу нь о р. Або я твій пан, або віи!

І ль о на (*заклопотана*). Вуєчку, не розумію тебе.

Гу нь о р. У тебе ні вітця, ні матери, Ільоно! Знаєш, що я маю дбати про твоє духове добро. Але ти мусиш бути слухняна, моя дитино. (*Поставним голосом*). Жінка, Ільонко, то пів чоловіка. Її призначене служити мужеві. Проте не треба тобі читати жадних книжок!

І ль о на (*встає зітхаючи*). Ах, се лиш опис подорожи з образками, любий вуєчку! (*Зазираючи до книжки*) Amstelodami 1831... (*замикаючи її*). Ах, який то красний сей сьвіт!

Гу нь о р (*що знов неспокійно бігав по покою, зупиняє ся*) Amsteldami! Покажи сю птицю! Amsteldam... такого я ще не чував. Чи се те саме, що кіс?

Я но ш (*вибухає сьміхом*).

І ль о на (*смирно*). Amstelodamum, се місто, Амстердам.

Гу нь о р. Так? місто? А коли місто, то що тобі до него? (*до Яноша*) Не сьмій ся так гупо! На що ти порадив мене післати Белю до Парижа? До чого то? на що здалось? Ти винен, що все в моім домі пішло шкереберть! Так, мов би то він у нашій Угорщині не міг найти все, чого треба угорському шляхтичеві?

Я но ш. O mon dieu, o mon dieu!

І ль о на. Все, все, любий вуйку, маємо в нашій благословеній, милій Угорщині. Лише одного не стає нам дуже, і то саме того, що найважнійше в сьвіті — іменно образования!

Гу нь о р. Чудово, дійсно чудово! До чого тобі образования? До чого Белі образования? Чи я образований? — — Але я угорський шляхтич. Все пусте! Вічно сидівши над книжкою хіба захорієш. Угорський шляхтич у своїй державі, се мов би цісар, мов би Бог! А шляхтич в Угорщині, се одиноке, що варте пошани.

Я но ш. O, mon chérgi — Угорщина — Угорщина! Париж а Угорщина!

Гу нь о р. Стидай ся, Янош.

Янош. „Жан“, коли можу просити; твій гайдук зове ся Янош.
Тут дома прошу мене кликати „Жан“.

Гуньор (з погордою). Ти кокетню фризований! Вітцівське добро прогайнував ти в Парижі, а тепер вернувши банкрутом гордуєш угорською землею, що тобі дала все! Угорщина, се небо, Угорщина, се житє, Угорщина, се блаженство! Але ти дурний бик!

Ільона. Вуйку, але в Парижі тепер свобода! Там люд власною силою здобув собі людські права...! Свого короля прогнали!

Гуньор. Ну, от тобі й на!

Священик (входить з рабським усміхом на устах. Він поводиться в каштелю, як пес привичний до ударів, але все таки з певною мужеською гордістю, яка відай, по його думцї, належить ся його станови. Він кланяє ся привітно при входї на всі сторони). Добрий вечер паньству — я знов тут!

Янош (недбало). Bon soir!

Ільона. Добрий вечер, чесний отче!

Гуньор. Попуньо? В сам час приходите!

Священик (змішаний і стрівожений здвигає бровами горі).
О, ласкавий пане, може вам не догодив в чім?

Гуньор. Слухайте, попе! Коли ви лучше не втовчете в глупі черепи хлопські про всемогучість дідича, то вас викину звідси, аби я так жив!

Священик. Дуже-б менї прикро було, коли-б я...

Гуньор. ...зістав викинений! Тото вірю! Бо так добре жерти, як у мене, не дістанете ніде. Але за те і від вас жадаю! Ви і вчитель маєте заєдно толкувати прощаві, що ми шляхтичі Богом установлені над людом, котрий нам у всім має повинуватись. На те вас і наставлено, священиків і вчителів. (до Ільони) А ти — геть з тими книжками! (одну шмарить гнівно об землю). Свобода! Париж! Революція! То найновіші новинопки! (Янош сьміє ся). А ти хто такий, що сьмієш сьміяти ся, коли я говорю?

Янош? Хто я? (удавочи дитинячий голос). „Jean, qui rit!“

Гуньор. Ти осел! (Янош сьміє ся ще дужше).

Ільона (піднесла тим часом кинену книжку, обтріпала її коронковою хустиною і поклала з пошаною на давнє місце).
Токвілева „Демократія“, моя біблія!

Гу нь о р. Так, піднімай книжку, обтріпуй її старанно! Прокляті книжуги! Тут читайте! *(вказує на портрети предків)*. То книжки, в котрих маєте читати що дини, ти і Беля! Двайцять девять предків аж до Арпада. Ті не морочили собі голов книжками. Але кривою шаблюкою той предок одному Туркови відтяв праву руку. Рука Турка була вже відрубана від кадовба, а ще замахнулася на Мадяра, заки впала долів. Такий то був Турок.

І ль о на. Ах, вуйку, щось такого предсі я ніколи не встиг зроби.

Гу нь о р. Так, але коли-б вони читали книжки, то-б не завоювали Угорщини.

І ль о на *(заглаюючи, мов би говорила до слабого)*. Ну, та Угорщину всеж таки ми завойовали, любий вучку!

Гу нь о р. Ти її завоювала! Ти завоювала! Ти жабо! Кого ти завоювала, можу догадати ся. І то ще найрозумнійше, що ти-б могла зроби. *(Цигане на подвір'ю грають легкослухну угорську любовну пісню. Гу нь о р часинку слухає з ознаками вподобання)*. Но, а отсе там у вас у Парижі краще? Що? *(Іде до вікна; саме починають Цигане грати пристраснійше, а Гу нь о р супроводжує музику ритмічними рухами рук і всього тіла)*. Чу, гев-гев! Ти з твоїм басом, не реви так, ти горівкохлисте, ти сухорлявий шубравче! — — Йошка, де у тебе нині чує? Що ти за прі ма ш — Йошка! А! тепер ліпше! Йошка, зроби милость, вали в карк тоту товсту свинню при цимбалі — череваню ти нужденний, не витріщай так балухів, а ліпше рухай палочками — а нї то таки сам війду до тебе — — чу, гев-гев!... Звільна — звільна. Але мої любі, то мусите знов грати поволи. Дурню — поволи — полегки — зовсім полегки. Так, тепер добре — так! — яй! як хороше! *(він близить ся знов до столика з картами)*.

Сь в я щ е н и к *(ошкіряючись бере карти в руки)*. Може ласкавий пан зволють дальше грати?

Гу нь о р. Можемо...! Звідки ви обоє взяли тоту жадобу до науки? Від мене предсі нї!

Сь в я щ е н и к. Нові часи, ласкавий пане, нові часи!

Гу нь о р *(бере до рук дневник, що лежить біля нього)*. Так, та що-ж вийде з тої новітні? Ага, тепер пригадую собі. Оттут читав я, що виходить із того. Тут, тут прописано. В нижній

Угорщині хлоп навчився читати. І до чого вперше поквапився? Ото допустився фальшивництва! Се здобутки нового часу. *(Зриваєся нагло, звонить в роздразненню, потому знов хапає за карти).*

Йончі *(гайдук входить; з переду і з тилу в него герб його пана. Всі гайдуки носять барви панства яко відзнаку).*

Гуньор. Йончі! Вчителеві сільському сей час влупити дваїцять п'ять! *(роздає карти. Йончі відходять).*

Ільона. Але вуйку, за що?

Янош. Le roi s'amuse — —

Гуньор *(ударяючи о дневник).* Коли-б хлоп драбуга не вивчився був писати, був би не допустився фальшивництва. А хто винен, що навчився письма? Вчителі!

Гейжа *(десятилітній хлопець, жвавий, сильний і ємкий впадає наскоком вививаючи блискучою шаблею).* Тату, любий тату! фехтувати!

Гуньор. А, то ти батярику?

Гейжа. Ти мені прирік, любий тату, що будемо нині вечером фехтувати!

Гуньор. Так, але уперед мусиш здати передо мною лекцію, ти вертипороху! Щоб я дізнався, чи не забуваєш того, чого я тебе навчив!

Гейжа *(морщить чоло а лівую рукою підбочившись піднімає до гори праву, в котрій держить шаблю).*

Гуньор *(зводить погляд з карт на нього).* Дуже добре!

Гейжа. Маю тепер говорити?

Гуньор. Кажі!

Гейжа *(в тій самій позиції тупаючи правою ногою).* Я шляхтич угорський! *(Знову притупуючи).* Мені ніхто не має до розказу, ні Бог, ні цісар! *(Зупиняєся в тій поставі доти, доки Гуньор говорить).*

Гуньор. Слушно! — Ти будеш справдішній угорський шляхтич, такий, як має бути!

Ільона *(сумно).* То все, що він знає крім отченашу.

Гуньор. Сій Жан! то раз була заданка! — Ату ас!

Гейжа. Але тепер, любий тату, фехтувати! Незабаром сідаємо до столу.

Гуньор. Не дає спокою! Задавайте, попе!

Гейжа *(вручає йому другу шаблю).*

Гуньор. Но, тепер покажи, що вмієш!

Гейжа (*виконує кілька сильних, зручних ударів*).

Гуньор. Браво — се добре. Натирай.

Гейжа (*котрого удари Гуньор усі відбиває*). Любий тату! удари задавати вже вмію, тепер навчи мене відбиванки.

Гуньор. То зовсім ненотрібне, ти маєш лише валити. Нехай ворог відбиває ся.

Блязель (*конюх, входить*). Великоможний пане, мені здає ся, хлопця знов краде в саді великоможного пана.

Гуньор. Так? Бери рушницю і застріли першого ліпшого, кого попадеш. Але швидко! (*Блязель відходить*). На того Блязля можу ще найбільше покладати.

Йончі (*в дверех указує ся з газетою в руці*). Великоможний пане, пошта прийшла.

Гуньор. Що нового прислано?

Йончі. Лише „Vereinigte Pest-Ofener Zeitung“ (*кладе газету біля Яноша і Гуньора на столі*).

Янош (*швидко хапає газету*). Цікавий я, як бють ся Поляки.

Гуньор (*до Йончі, що забирає ся йти*). Йончі, чи малі щенята заніс ти до села?

Йончі (*заклопотаний*). Заніс, великоможний пане! (*відходить*).

Гуньор. Попе, що мені здохла англійська сука... досада мені така... Тото звір'я для мене значило більше ніж чоловік... На всю Угорщину я був перший шляхтич, що посідав правдиву англійську хортицю. П'ятьсот золотих дав я за тоту преміовану суку і... звір'я тото мене лучше розуміло, як власні діти. Так, попе, так! Але коли мені Бог зволить прожити в здоровлю, я засную товариство для хову англійських хортів в Угорщині. Побачите! Угорський шляхтич не лінуєсь в ділі для вітчизни!

Ільона. Вуечку — а твої бідні хлопці голодують!...

Гуньор. Ті плодять ся самі.

Янош. Любчики! Поляки одержали побіду! (*з одушевленєм*) Поляки побідили! Vive la Pologne!

Гуньор (*врадуваний*). К чорту, де? Читай! най усі чують!

Священик (*впадає*). Бог справедливий!

Ільона (*заглядаючи до газети*). Де то прописано, Янош? Де? справді? — ах!

Янош (*читає голосно, перелітаючи стрічки*). В лісі Ваверськїм і коло Ігань побідили. Москалів побито, розпорошено, страшно поражено... льви варненські, вайлучше військо царя, покидали оружє, здирали вірли з своїх чаків, щоби спасти ся утечею, або піддавали ся.

Гуньор. Вина! Най живе свободна Польша! Наші польські брати най живуть! Так як суклятська Австрія нам Уграм видерла свободу, так тепер Росія хоче пі'ярмити Польшу. Конєць московській тиранії! Видите, вони не ждуть Мегерніха! Самі собою рядять! Лицарські Поляки най живуть! Многая літа! Многая літа!

Сьвященик і Янош (*припивають*).

Янош (*з окликом*) Vive la Pologne!

Гуньор. Які там дальші новини?

Янош (*читає*). Про нову хворобу пишуть! Морбус, заволочений Москалями з Азії — — лютує що раз гірше в Польщі! — Господи! Наш комітат Земплинський з міністеріяльного за-поряду з Відня буде замкнений полком Фрідріха Вільгельма —

Гуньор. Що — — Чому?

Ільона. Наш комітат?

Гуньор. Замкнений?

Янош. Так! — (*читаючи дальше*) а кордон потягнуть, щоби вбезпечити карантану від —

Гуньор. Від?

Сьвященик. Ну, від чого?

Ільона. Читай же, дядьку!

Янош (*ноблїд*). Від помору! — (*Читає дальше*). Морбус, у люду прозваний „чорною панею“, в Земплинськїм комітатї коло Чертіжного, переступив угорську землю! — Солярї заволокли слабїсть до нас із Галичини... (*відкладає газету на бік*). Що-ж ви на те?

Ільона. Морбус в нашїм комітатї! Чи на те Бея — ? Страх подумати!

Гуньор. Що тут за страх! Най собі тягнуть кордон! Нам тим не журити ся!

Янош. Нам тим не журити ся? Морбус показав ся три милї відси!

Гуньор. Гаветярська писанина! Все брехні! Чого не бачу, чого не можу діткнути ся, тому не вірю! Чорна пані нехай собі приходить! Хоть трохи буде відміна в нашій гористій пустині! Тут коло мого стола най собі сітає, коли їй любо! Я не боюсь ніякої чорної пані, ані білої. Мене не хапали дрижаки навіть перед моєю власною панею!

Йончі (з полумисками на таці). Подано вечерю.

Янош. A table — à table.

Священик. Раз слово до ладу.

Гуньор. А то гарно! Хто замовив собі полумисок гуляшу?

Ільона. Жан!

Гуньор. Що? Ти? Таж ти ненавидиш усе угорське!

Янош. Ах, гуляш їм лише, щоби живо піддержувати в собі тугу за Парижем.

Йончі (оповіщує). Великоможний пане, вчитель дякує покірно за одержану кару і просить унижено спитати великоможного пана, за що дістав двайцять п'ять палиць?

Гуньор. За що?

Йончі. Ая, школярі питають його про се.

Гуньор. За що? Се скажу йому при найблизших двайцять п'ятьох!

Йончі. Слухаю! Молодий пан і благородний пан доктор зволять уже йти.

Ільона. Предсі нарешті!

Беля (входить, Др. Менцель за ним. Беля дістінгований молодий шляхтич літ з 27; горде, відважне лице, огнисті очі. Однакж в цілїм його поведженю сильно визначаєть щось наївне, майже дитиняче).

Гуньор. А, ти філянтроне! Мабуть колись і ти протратиш свої добра на дарунки хлопам! Зробиш відай так, як той божевільний граф Сеченій, що викинув шістьдесять тисяч золотих на заснуванє академії!

Беля (блідий, роздразнений, силкує ся сказати щось).

Гуньор. Що вам такого стало ся? Ви оба мов воскові фігури.

Беля. Що стало ся? Що стало ся, любий отче!

Менцель. Спокійно! Спокійно!

Беля. Любий отче, мусимо поговорити з тобою і то зараз. Прошу тебе, ходім до твого покою!

Гуньор. Чуєш! Одно тобі скажу — а з того зараз буде два — тепер мені не роби галасу! На все те буде час аж по їді.

Видиш, у мене тепер важійша справа.

Беля. Ні, отче, мусимо зараз говорити з тобою... Я... ти... мусиш почути страшливу річ!...

Ільона. Беля, що такого?

Янош. Але-ж любий кузене, Бога ради...

Гуньор. Нехай там і архангели деруться перед моїми дверми, а при вечері я не дам собі перешкаджати.

Беля (*хоче нагло зірвати ся*).

Менцель (*до Белі*). Вгамуйтеся, а то зіпсуєте все! Великоможний пане, знаєте — я двацять три літ лікарем... і... великоможний пане... мої побоювання... годі вже затаювати довше! Ся страшенна „чорна пані“ появилася уже в селі Сокуті, пів милі звідси. Великоможний пане, мусимо тепер поперед усього зробити щось для ваших хлопів, бо вони наслідком своїх занеділих організмів, через злі санітарні обставини в селі безпосередно в великій небезпеці, а посередно і ми через них... ось і все, що ми мали сказати вам...

Янош (*жахнувшись*). Морбус в сусіднім селі!

Ільона. Беля — ! Боже — !

Гуньор (*грізно*). Сідати! (*всі чудують ся*). Хлопи най собі там роблять, що хочуть; тут у каштелю ніхто не сьміє мішати порядку! Розумієте? Сідати їси!

Беля. Тату! Так, тату — чи я тебе добре? — — Тепер, коли чуєш, що смерть загощує до твого седа!... Так, любий тату, сотні твоїх підданих пропадуть нехибно, коли ти... так, Бога ради, чи ти не знаєш сего?

Гуньор. Нехай сотні пропадають, ще лишиться їх доволі.

Беля. Таточку!!

Ільона. Ні, ні, ні! Вуєчку — у тебе не таке жорстоке серце — се не може бути — —

Др. Менцель (*старає ся рухами втихомирити його*).

Беля (*на силу стараючись задержати спокій*). Любий таточку — (*тяжко дихаючи*). Тут іде о жите людей вручених тобі Богом! Іде о жите людей, за котрих ти одвічатимеш перед Ним колись!

Гуньор. За мої діла я не довжен одвічати ні перед ким!

Беля. Говоріть ви, доктор! говоріть! Мені дальше годі!

Др. Менцель (*також уже в роздразненню*). Великоможний пане, я також не люблю ваших хлопів. Я труджусь між ними двадцять і три літ, а все таки я для них чужинець, „пан“, бо мешкаю в каштелю. Але задля нас самих треба подбати про охоронні способи, тоту prophylaxis, яку прописав хвальний Комітат для охорони хлопів. Мусимо...

Гуньор (*реве*). Комітат шле те, що йому диктують у Відни. Австрійські лайдаки хочуть, щоби ми їм тут спинили заразу, щоб їм там у Відни спокійно проживати. Отже на збитки не хочу! (*гордо*). Я належу до опозиції. Впрочім чув я, що морбус упрятує лише скиртавілих і зниділих! Добре так! Червиві нехай пропадають! Баста!

Др. Менцель. Великоможний пане — я двацять і три літ — — але — — (*уриває*). Вже мені нічого більше казати. Та я остерігав великоможного пана! (*опускає салю*).

Беля (*в розпуці, глибоко дишучи потирає нервово чоло*).

Гуньор (*кричить за доктором*). Ідіть к чорту! — Чого хочете від мене?! Бог насилає чорну паню, а я маю спасати хлопів від смерті? Чи маю з Богом бороти ся?

Священик (*боязливо, заглаюючи*). Зовсім слушно, великоможний пане! Я лише б замітив, що — —

Гуньор. Геть, безличнику! І ти важиш ся сперечати зо мною?

Священик (*поступаючи в зад*). Я лишень всего найлучшого бажав для великоможного пана —

Гуньор. Анї слова! І вон! Знаю вашу добрість!

Священик (*уже при дверех*). Великоможний пане — я...

Гуньор (*реве*). Вон! (*Священик відходить*).

Янош. O mon dieu, o mon dieu, que faire!? Коби то я був лишив ся в Парижі!

Гуньор і Беля (*стоять против себе. Тихо мов перед бурею*).

Беля (*з силуваним спокоем*). Отож так тату! Ти покидаєш тепер твоїх підданих. Полишаєш їх без опіки, без помочи! тепер?! В час найстрашнійшої небезпеки! Ти! що живеш потом з їх чола! ти, що у всьм твоїм житю не зробив для них нічого, хиба що (*кидає ті слова прямо йому в лице*) лупив їх во шкіри!

Гуньор. Я — ? що...?

Беля. Ти, що для власної користи ціле своє житє запрягав сей бідний народ у ярмо панщини, силував до праці, а за те мо-

рив їх голодом і бив і нівечив гірш послідної твоєї худоби!
А тепер їх...? Ах, Боже — — !

Гуньор. Ти...! Не будь ти моїм сином, я-б тебе сей час велів арештувати за головну зраду. Так говориш, мов би ти не вродив ся в шляхотськїм ложі! Чи в твоїх жилах нема й каплі шляхотської крови? Тьфу! Чи хочеш твій шляхотський герб помазати барвами брудної повії, що зове ся „ласка люду“? Я не знаю ніякого люду! На панщині маю діло з бидлом! „люду“ не знаю!

Беля. Наші хлопі то-ж люде, що мусять добути ся до сьвітла, до свободи. І добудуть ся!

Гуньор. Мій син! Моє дитя! Революціоніст? Як то може бути в моїм домі? То не моє вихованє! Янош! се в него по матери! Його мати мала за м'яке серце. За багато чутя родить революціоністів! Тьфу, Беля, тобі хилити голову, коли можеш бути паном! Для мене прóщава се муравище, котре можу затоптати ногою.

Беля. Середньовічна дич!

Гуньор. Апостол!

Беля. Ні! Але я прийшов з Парижа! А коли ти тут так дальше житимеш, тату, то вір, що прийде також і для нас тут днина, коли той люд доведений до розпуки серед своєї духової тьми вірве кайдани, щоб порохувати ся з нами! Остерігаю тебе, тату! Ти в кождім поодинокім хлопі голодом і неволею задавив і усмертив усяке почутє окремости, личности! Твій хлоп ходить по сьвітї мов зв'їрюка з душею без виразу! Але кожда маса, любий тату, живе своїм житєм. Независимо від поодинокого! Гляди, щоби смертний грїх, котрого ти допустив ся, те систематичне оглуплюванє люду, страшно колись не пімстило ся.

Гуньор. Ти необачний юнаку, чи не розумієш ти того, що без него годї обійтись? Глупота люду, се-ж наш найлучший капітал. Ми-ж потребуємо дешевих робучих рук, бо ми рільники. Часи стають що раз гірші. Небавом трохи чи не самі ми терпітимем голод. Люд вожре нас. — От що! А хлопські голови мусять остати дурними, коли хочемо, щоб їх руки працювали дешево. Хлопі не повинні знати, що діє ся в сьвітї. Як-жеж инакше в моїй околиці маю означити ціни збіжа? Дурним — дурним — дурним мусять бути люд, инакше жа-

ден дітяч не проживе на сьвіті. Глупота люду, се найсиль-
вйша підвалина нашої угорської держави!

Беля (з *обуренєм*). Азятські відносини!

Гуньор. Та тобі того не поняти. У тебе в жилах кров твоєї
сентиментальної матери. Се також була така баламутна го-
лова, як ти!

Беля. Тату. прошу Тебе —

Гуньор (*говорючи все дальше*). Тричи на тиждень давала на по-
двірю в каштелю хлопським дітям їсти і не могла налюбувати
ся, як плямкали голодні хлопські роти. А тебе напоїла хри-
стіянством — аж поти — тому ти став тепер слугою хло-
пів. Тьфу!

Беля (*зворушений про себе*). Мамочко!

Янош (*поговоривши з гайдуком Йончі*). Бога ради, лишть уже
раз ті громогласні бесіди. Страшлива пошесть наближаєсь,
а ви....

Гуньор. Мене не чіпять ся хлопська хвороба... я угорський
шляхтич!

Беля. Які в тебе думки, таточку! Саме тепер бігла штафета до
Уйгелі, щоб оповістити Комітат, що перед годиною вмер на
морбус пан Ревіцкий із Мірника...

Гуньор (*напуджений*). То байка! Пан Ревіцкий із Мірника?
То не можливе! То мій найліпший друг! Йончі, ти говорив
з штафетою?

Йончі. Так, великоможний пане.

Гуньор. Ревіцкий помер? Вчора були ми разом на польованю.
То не можливе.

Янош. О mon dieu, не казав я, смерть усім нам зазирає в очи.

Гуньор. Ревіцкий! Але він певно не помер на морбус! Морбус
лишень у вашій уяві. То хлопська хвороба, кажу вам! Ре-
вицкий! А до чорта! Я вам щось скажу. Я сам, розумієть-
ся, анї пальцем не кивну для тої брудної хлопні. Але, коли
ви всі того бажаєте так дуже, то я від біди тобі, Белью, дам
тепер волю: роби в моїм імені все, що вважаєш відповідним
в тім разі, хотяй оте хлопське гаде не заслугоє того. —
Страшно, так нагло вмерти! То предсі страшно! — І уділяю
тобі дозволу тому, щоб ти сам основно вилічив ся з твоєї
маячнї для хлопів. Пізнай хлопа таким, який він єсть, а не
лише з книжок. А чуєте, жаден з вас нехай не йде на по-

хорони! Я не бою ся. Але таки могла-б та хвороба бути заразливою.

Беля (*вдячний, урадуваний*). О мій таточку!

Гунь ор. Но-но! — Але остерігаю тебе — не надто панькай ся з хлопами. Наш хлоп не звик до того, щоб з ним поводитись мов з паном! Як правда те, що отсю аттилю носив іще твій дід, так правда й се, що хлопів треба держати остро, під канчуком. Дипльом шляхотський для них мов сяєне сьвятого. Як нараз подобрієш з ними, набирають сьмілости, а наколи мої хлопи раз наберуть сьмілости, то нехай нас усіх Бог боронить! Ревницький — Ревницький — Ну, — та погодить, до нас сюди не загостять чорна пані. Тут я її викурю! Де-ж моя люлька? (*відходить до побічного покою*).

Беля. Ільоно!

Ільона. Бельо!

Беля. О мій Боже... (*прохожує там і назад сияючи радістю*).

Я — я можу їх спасти, можу спасти жите людей!

Ільона. А видиш, Бельо, його серце лучше, ніж його слова. — А хоть иноді видаєть ся жорстоким — га, таточко старовицький чоловік. Треба бути з ним терпеливим!

Беля. Се правда. Але тепер у селі все мусить іти не так... не так! Я вже списав собі всі запоряди, яких ужити хочу для добра хлопів. Я принесу їм сьвітло, день, сонце!

Гунь ор (*вертає з запаленою люлькою на довгій кубуці і димить дуже сильно*). Жди до повні, то можеш їм іще дати й повний місяць, ти маячнику! (*димить дуже сильно*). А тепер нехай приходить чорна відьма! (*пихкає*). Нераз я отак викурював мою небіжку стару — земля їй пером! Димом із моєї люльки закурю вам на смерть і три чорні пані! фук! фук! (*усміхає ся. Завіса спадає*).

ДРУГА ВІДСЛОНА.

Хизка рихтаря Василя. Низькі двері ведуть через високий поріг до кімнати; погане, затхле, парне повітря вдаряє приходяго, мухи вкривають бруднобілі стіни так, що місяцями аж чорніють; усюди бруд і задуха. Стеля так низька, що на пів піднятою рукою можна доторкнути ся сволюка. Велика піч займає третю часть усеї хати. Перед огнищем дрова і ріще. Перед печею, мов гріб, зівває мала ямина на »грулі« (бараболі). — Два ліжка, на тонких ногах, широкі,

майже квадратні, із грубо тесаного дерева пожовклого від старости. На ліжках трохи соломі, тамже лежать горшки і стара одежа. Перед ліжками лада (скриня), також з груботесаного дерева, розколена, від старости потемніла, окована вузкими залізними, поржавілими штабами, з замком. Напротив печі розколений, хиткий, жовтавобурий стіл. На всіх дерев'яних спрятках видно, що дерева уживано дуже опадно. Граблі з грубими зубцями, піп, коса, сокира, дерев'яні вили, нічвоваті опалки до печення хліба лежать докола, менші і більші дерев'яні ложки. По стінах висить глиняна посуда, також велике решето до пересівання збіжжя і поменше сито на муку. Сверли, молоток, гвозді і кліщі позасувані між стелею і грядями. Біле і лахи звисають із гряд. Брудна губа (кожух) лежить на печі. В великій печі горить огонь, на полінах покладений глиняний горнець. Із стелі звисає понад ліжко колиска зладжена з лахів, її гойдають при помочи заузленого пояса. В колисці лежить кількотижнева дитина, страшно утралена мухами. На стінах розвішені святі образи з руськими написами, в чорних, брунатних, також червоних рамах простої роботи. Дальше тарілки украшені в цвіті руським способом. Старе начинне здатоване. Кілька повняків (збанків). Два маленькі віконця, глибоко осаджені, до засування. Кусник збитого вічка (пиби) заступлений дощичкою. Докола печі і вокруг кімнати брудно брунатні, вузкі ослони. Гряди стелі прикурнені димом, брунатні. На гвозді понад ліжком висить на шнурочку вінчик видутих яєць. Дві лучниці устромлені на скісь у стелю. Діє ся вечером того самого дня, пів години пізніше по тім, що було в каптелю.

Василь рихтар, мужчина в середнім віці, лежить на постелі на швидко зладженій. Під ним трохи сіна, соломі і старі лахи.

Стефан його старий отець, високе гарне чоло, взад зачесане волосє, добрі, чесні сині очі з поглядом смирним та проте мужеським. Лагідна, несміла усмішка на його устах.

Павля, Василева дівчина, дванадцятилітня і Адам, грабар, стоять при дожу хорого. Василь неспокійно кидає ся на ліжку і голосно стогне.

Марця (*красива, розкішна жінка, славянський тип, з енерґічним закроєм уст, але з великими, наївними, майже дитинячими синіми очима. В її голосі і цілій істоті є щось таке, що прямо говорить до серця. Похилиєсь над Василем*).
Василю, мужу мій! О Боже! — О, не вмирай нам!... а то що станєсь зо мною і з дітьми, коли нас лишиш — !?

Стефан. Василю! — сину мій! — чи спиш? чуєш! (*ворукає його трохи*). Як тобі?... га!?... Ото робота! чи все ще так нече?

Василь. О!... ах...!

Марця. Що з ним зробити? Батечки, така страшна хвороба — віхто й не бачив такого. Геть! Павля! іди! Іди до колиски, повідганяй мухи від дитини, іди, моя любочко... (*усуває на бік Павлю, щоби лучше зайняти ся Василем*).]

Стефан (*шепче молитву хрестячись*).

Василь. Води! води! палить мене!

Микула (*входить з люлькою в роті. Сильний хлоп з простим, глуповатим виразом лиця, дуже низким чолом, гладко причесаним чорним волосем з розділом по середині*). Дай Боже добрий вечір (*курить*).

Адам (*малий, рухливий чоловічок, безвусий і беззубий. Чоло і лисина лучать ся разом, малі живкі очи, ніс подовгастий, дрібку почервонілий. Виглядає як і інші нездорово, зане-діло, але в його поведеню пробиває ся охота показати себе чимсь лучшим і мудріїшим від інших*). Дай вам Боже добрий вечір, дядьку!

Стефан (*витає входячи киваючи головою*).

Марця (*дає Василю пити*).

Микула. Га — а як?

Стефан. Ах, не добре з ним.

Юрко (*входить. Страшно блідий і худий, лице аж зеленаво-жовте. Запалі, почервонілі очи. Вид угловатий, запалий, безвусий. Коліна на ходу подають ся наперед, голова пону-рена. Війшов при останніх словах, наближає ся поволи до Василя*). Га! дядьку! Щож він бідолаха, як? А, бачу вже! Кров скипіла. Треба спротивити!

Стефан. Все був такий як бурак червоний, а тепер...! Ай, ай, ай, що то за хорість? Ніхто ще не бачив такого!

Адам. Пийте! Треба якось радити. Треба якусь полекшу дати. Треба йому смерть ізняти з серця. Смерть треба йому зняти з серця. Будьте тихо, я —

Всі. Що хочеш робити?

Адам. Тихо!! — — — (*похиляє ся над Василю*). Василю, Василю — братчику — чи чуєш? Тобі вмерти, Василю — вже тобі нема виходу. Може ти чим согрішив против Бога небесного, братчику, або яко рихтар може вкривдив кого. Вже ти сповідав ся перед превелебним паном, але ще сповідж і перед нами, Василю. Бог милостивий, коли хто покає ся. Лекше потім буде тобі вмерти! Висповідай ся, братчику!

Всі (*приклякають*).

Василь (*піднімає ся*). Не знаю про жаден більший гріх — хиба — раз убив я kota. Більше не тямлю (*опадає назад*).

А да м. Но — Василю — (*приклякає також*) так прости нас Христа ради, коли ми чим тебе коли обидили. А там моли за нас Бога небесного.

В а с и л ь (*піднявшись до половини*). Прощаю вас один раз — прощаю вас другий раз — і прощаю вас третій раз (*упадає безсилений*). Прощайте й ви мене.

В с і (*повстають і хрестять ся*).

М а р ц я (*плаче тихо*). Може би ще доктор поміг. Я би післала по доктора.

А да м (*відвертаючись, нерадо*). Щоб його тобі усмертив? Старого Митра вже виправив. До чого тобі доктор, коли я тутка? Так чи ні?

Ю р к о. Такий доктор, то дійсний мучитель. Прийде, всадить тобі в горло ложку і потому гайда собі.

М и к у л а. Так, а все зворушить, занепокоїть недужого, все в хижи через него шкереберть піде. Дає ліки! А лік ще гірше недуги. Що таке гірке, то предсі не може бути добре чоловікові.

М а р ц я. Киває рукою! Чого хочеш, Василю? Чого? — На — на землю? — Де апа? — ах, ах... бажить, щоб його покласти на землю — на тото місце, де вмер його апа (отець)!

С те ф а н і А да м (*беруть Василя з постелі і несуть перед ослін коло печи, де його кладуть на землю вперед підстеливши трохи соломи*).

А да м (*до Марці*). Так і годить ся. На землі чоловік умирає лекше, ніж на соломі.

М а р ц я (*плаче*). Василю, мужу мій, лишаєш нас сиротами!? (*Василь піднімаєть ся троха*).

А да м. Здаєть ся, щось ще хоче повісти. Слухайте! (*Всі слухають уважно*).

В а с и л ь. Не — плаче — дбайте — про бідні, малі — діти.

М а р ц я. А-як! (*хлипає*). А я таки пішлю по доктора. А хоть би нам і послідне взяв. Іди, Павльо — біжи — до каштелю, моя дитино, швидко — там благородний пан доктор. Проси дверника, скажи йому, що апа — швидко — швидко — (*Павля йде*).

Ю р к о (*спокійно*). Чи вже помер?

М и к у л а (*грубо*). Нї, ще не вмер! (*курить*).

М а р ц я. Василю...!

Василь. Сусе Христе — спаси мене — ах — ах — *(кричить)*
га! *(вмирає)*.

Адам *(з видом знавця)*. Тепер, бачу, вже вмер.

Микула *(виймає люльку з рота, з таким же видом)*. Так, тепер помер!

Всі *(похиляють ся над Василем)*.

Марця. Що? — Боже — ? апо — ! Василю! *(скрикує в розпуці)*.

Стефан *(хрестить ся і тихо плаче)*.

Адам *(відступає крок назад та хрестить ся)*. Бідний побратиме!

Марця. Пресвята Маріє! — вмер! — Василь! Господи небесний! Мій добрий Василь! Ах— ах— ах— любий Божечку, любий Божечку! *(вибігає вон з криком)*. Мій добрий муж помер! — — — *(чути її плач на дворі)* Василь помер — помер! —

Юрко. А що, я не кавав? Таки післала по доктора!

Марця *(вбігає знов до хижі заломуючи руки і заводячи)*. Василь помер — помер — !

Марця *(взявши малу Ганцю на руки іде до помершого)*. Ах моя дитино, тепер ми самі! По всьому. Тепер ми самі. Любий апа померли. Що-ж з нами стане ся, всемогучий Боже! *(На вулиці чути голоси що раз частійше)*.

Хлопи *(з надвору)*. Василь помер. -- Рихтар помер. *(Декотрі хлопів і жонки входять до хижі, запинаючись, торжественно. Всі хрестять ся. Хлопи знимають капелюхи. Кождий з осібна йде одвідати помершого)*.

Один хлоп *(похиляючись над Василем)*. Так, він помер.

Марця. Сусе Христе! — о пречиста Діво, о пречиста Діво! Боже, Боже!

Федір *(молодик, цікавий)*. Коли помер Василь, куме?

Стефан *(коротко)*. Саме тепер.

Федір *(цікаво)*. Легку мав смерть, Стефане?

Стефан *(сумно)*. Тяжку, претяжку.

Отець Микули *(старець на кулі, заживає табаку)*. Хто жив по Божому, той і буде в Бога. За життя належимо до Господа Бога, а коли помremo, ідемо до Бога. Тому за життя і по смерті ми все Божі. *(чихає)* А-пчих! Господи Боже спаси люди твої!

Хлопи (тим часом випростовують Василя, простягаючи його руки по обох боках, разом із Адамом. Адам бере білий ручник і підв'язує йому бороду).

Юрко (несміло). Не плач, Марцю! Бог тобі допоможе і твоїм дітям (іде до інших). Добрий був Василь. Все мені підкував коня задар. Тепер уже ніхто мені не підкує коня задар. Бідний Василь! (сїдає).

Федор. Так визирає як би його лише боліли зуби.

Марця. Чи хто пішов казати, щоби дзвонили?

Адам. Я сам піду дзвонити по моїм побратимі (відходить).

Юрко (також відходить за ним).

Марця. Мій Боже, де мені дістати дощок на домовину? Ах — Василю — Василю — — —

Микула (до інших). Та чи буде палінка?

Стефан (запалює другу, образками украшену трираменну свічку в головах помершого. На Василевій груді лежить плоский, поєдинчий, досить великий дерев'яний хрест, коло котрого обвито вінець з листя. Трупа накрито двома малими білими хустинками).

Марця (до Стефана, трівожно). Апо, що будемо робити? — треба-ж їм поставити палінки на посиджінє — — мій Боже — — вони-ж і ждуть на то. Треба-б попросити Жида.

Стефан. Та ми не маємо вже нічого, щоби мож продати Жидови, моя дитино. І так ми винні йому — не дасть на борг!

Марця. О який сором, який сором!

Стефан (звертає ся до хлопів). Я — я би вас просив — одного — коли-б ви — може — хто мені — і якби-сте могли позичити дещо — на кварту палінки до посиджіння — — —

Всі (мовчать).

Стефан. Ти — ? Ніколи в житю не просив я — але — — — до другого) тебе прошу — в тебе ще є коза — — (хлоп, до котрого говорить, заклопотаний здвигає раменами). Простіть — — я знаю — — вже — ніт — ніт —

Микула. Що ми тут остаємо, ходіть, тут не можуть заплатити палінки (кілька хлопів розходиться).

Марця. Коли-б хоть була не продала курки!

Стефан. О любі людкове, молю вас Христом, не робіть нам тої ганьби, не йдіть з посиджіння —

Хлопи (сїдають. Деякі, між ними Микула, кажуть) Ну, там ми останемо!

Марця (молчись наївно, горячо). Кварту палінки, пресвятая Богородице, кварту палінки подай нам, щоби ми могли чесно похоронити Василя.

Стефан (лагідно, але таки строго). Не моли о то Марцьо. Що нам помер, то найбільше лихо.

Мойше (корчмар, входить і зупиняє ся хвилю в дверех, потім іде до помершого і стискає руку Стефанови. Одітий в чорний, довгий кафтан, підперезаний замість пояса шнуром на палець грубим; з переду однаков кафтан отвертий до половини так, що видно дальше корчмареве убранє: темні штани-поколінницї, довгі білі панчохи і чорні безгарні патинки. Під камізолею має коротке „талес“ (платину чорно і біло пасемисту), що визирає на груді*), далі у камізолі звисають білі шнурки „ціцес“). Бог дав, Бог взяв.

Стефан. Ах Мойше, і ти вже знаєш?

Мойше. Корчмар та би не знав? Чи хто уродить ся, чи хто вмере — все поперед приходять до мене.

Стефан (зворушений). Саме всі гадали, що можемо ще купити палінки (хвилева мовчанка).

Мойше. Скільки йому було літ?

Стефан. Так десь до сорок років.

Мойше (глядячи на помершого). Перед часом помер. Міг би ще був прожити яких трийцять — сорок літ.

Стефан. Боже—Боже!

Мойше! Ба! Коли Бог чоловіка до себе кличе — все дарма!

Марця. Ах коби нам був остав при житю, пресвятая Богородице!

Мойше. Смерть, моя люба Марцьо, не дає з собою говорити. Ну не плач, моя дитино (Марця плаче). Як будеш потребувати ради, Марцьо, прийди до мене, я тобі все пораджу. Такий старий, як я, має досвід — (перегород — до Стефана). Але любий Стефанко, ти знаєш предсі, що мені Василь ще остав довжен сімнайцять крейцарів?

Стефан. Так, Мойше, се знаю...

*) Тут шан. автор троха похибив. „Талес“, се плахта, яку Жиди підчас молитви надівають на себе, але не носять її під камізолею. *Ред.*

Мойше. Ну, то добре. Ну — а — я вам — то я тобі приніс, моя дитино, Марцю, трохи палінки приніс я тобі — для тих лапсердаків тут — і дрібочку хліба...

Марця. Палінки! — — хліба?! — — Бог всемогучий най тобі дасть здоровля! — — (*схоплює ся і все кладе на столі*). Нате, нате палінки і хліба! — Нехай тебе Бог нагородить, Мойше! То був мій найбільший старунок*). Я вже була ганьбилася. А так ти зняв із мене всю журицю.

Ганця (*кричить*). Хліба! мамцю!... дай хліба!

Марця. На — на! моя дитино...

Стефан. Я також тобі дякую, Мойше — але того не можемо прийняти. Ти сам бідний.

Мойше. Ба! Я старий чоловік. Мені вже нічого не треба. Не то що — навіть і мільона ні! Ба! я старий. З собою на той світ не заберу — ба — все дарма!

Стефан. Ми вже тобі все заплатимо — —
(*Звонять за помершим. Усі хрестять ся і прикладають на кілька хвиль. Чути, як шепчуть: „Слава Сусу Христу“.* Відтак встають, хрестять ся знов при вставаню і йдуть кожде на своє місце. Мойше в тім часі поступив ся в зад обертнувся до стічки і стояв просто).

Павля (*вбігає, без духу*). Благородний пан доктор прийдуть — — ! апо! — апочко! (*цілує руки мертвого*). О, які студені ваші руки! — — — Мамо, звідки ви взяли хліба? Ах, дайте-ж також і мені, мамочко! Ах, яка я голодна!

Мойше (*передше відрізає був Марці велику скибку хліба, котрої однаковж вона не їла*).

Марця (*розломлює скибку на двоє*). На, Павля, їдж — — їдж — — ! (*другу половину дістає Ганця; до Мойша*). Ах, хліб для нас мов мід солодкий.

Стефан (*напивши ся подає Мойшеви фляшку*). Напий ся і ти, Мойше — — —

Мойше. Дякую вам — я вже по вечері --- —

Стефан. Но — -- !

Мойше. На! (*не*). Помершому най легка буде земля! (*ковтнувши трохи віддає фляшку*). Так! Та беріть також хліба!

*) старунок = журба; ганьбити ся = стидати ся.

Хлопи (*позирають на хліб несміло та по гречности кажуть*).

Ніт, ніт, того ми не заслужили.

Мойше. Якто — ? Заслужили? — Ба! Коли перекусите, хліба то вам палінка ліпше посмакує, а коли вам палінка ліпше по дяці*), то тоді тим більше будете мати спрагу! Но, ніт? А видите!

Микула. Но, знаємо тебе, цибулянику! Все крачеш для себе (*з жидівська*). Алес а гешефт! ніт вар, Мойше? (*призивають ся*).

Мойше. Ни! Треба вміти в житю лучити все як слід. Бути добрим, але zarazом і второнним. У чоловіка повинна бути второнна добрість. Видите, як я приніс палінку для Марці задар — ну, то я зробив се предсі з доброти. Так, чи ніт? Ну, а як я можу принести Марці з доброго серця палінки задар, а при тім зможу зробити з вами інтерес — то я второнний чоловік. А чоловік має бути второнно-добрий... Ба — як! Все дарма!

Марця. Любий Божічку, коби нас панство тепер не вишмарили на вулицю; коби нам не забрали поле і хижу. Що тоді я зроблю з дітьми?

Адам. У тебе добрий шурин, той вас допоможе.

Стефан. Йо, Петро все був добрячий. Він нас не охабит**). Ах, коби прийшов сюди! Не знаю, чого він тепер ходить як не свій.

Гафа. Так, з ним тепер і не бесідуй. Ходить, якби з глузду зсунув ся, а білий мов крейда (*Хлопи притакують*).

Адамиха. То і є! відколи 'му старий пан збезчестив його русявочку — думаю того, що сталося з Любою — Петро став дійсно мов несамовитий.

Микула. Ах, як великоможний пан поводить ся з нами! Око 'му вибив, його калинку підтяв 'му з коріня — тепер вмирає брат 'му на панськім лану... ох!

Татяна. Люба, — — — Люба... ото ж і вона... приходить також на посиджінє при помершім?

Адамиха. Ах — як вона визирав!

*) ніт = ні; ніт того = нема кого; по дяці = сподобас ся; йо! = так

**) Не покине.

Люба (входить непевним кроком понуривши зір у землю. Прикладає перед помершим, хрестить ся і стоячи на колінах чолом і устами тричі дотикає землі. Потом цілує Василя в уста, встає і сідає собі не підводячи очей осторонь від інших).

Мойше (встає зі свого місця, іде через кімнату до Люби і взявши її за руку веде її з собою — вона-ж мов безпримчасна дивить ся на него). Чом ти сідаєш осторонь?

Люба (трохи відтягаєсь — потім іде за ним мов без власної волі).

Мойше. Ходи — моя дитино, сідай коло мене, моя дитино... (сідає на своє давнє місце, посуває ся трохи на бік і вказує приязно і добродушно на місце коло себе).

Люба (видививши ся на него часинку, сідає біля него).

Мойше (гладить її по голові і притуляє легко її голову до своєї груди). А матери також не має... бідна годованка. — (Обтирає своєю хустинкою, як малій дитині сльози, що ринуть із її очей). — — — А що я мав казати, на похорони палінки я вам дам на борг...

Марця. Бог небесний най тебе заплатить.

Мойше (до Стефана). Оттак, Стефанко... знаєш предсі, — тоді мені Василь остав довжен цілих сімнайцять крайцарів... тепер я дам ще палінки за пять і дваїцять крайцарів на борг. Сімнайцять а пять дваїцять то разом буде два пятьдесят. Так я тобі напишу два пятьдесят крайцарів грішми.

Стефан. Сімнайцять а пять дваїцять то... сімнайцять а пять дваїцять, то чинить... то... саме так як ти казав...

Мойше. Два пятьдесят.

Стефан. Так — так — два пятьдесят — вірно так... так оно буде. (Кількох хлопів настакує киваючи головами).

Мойше. Як ти знаєш добре почислити, Стефанку...! Ви Руснаки — хлопи маєте більше розуму, як три Жиди верховинські...

Стефан (усміхаючись несміло). Ах, Мойше, навчили нас так пани, що станемо хитрійші від мошенників.

Мойше. Но... тепер мушу йти домів... а завтра неділя, не забудьте прийти до корчми (отвиріє двері і глядить на Василя). Милий Бог дай 'му вічний упокой!

Марця. Запирай двері, запирай двері!

Мойше (напудившись). Ну, що єсть?

Марця. Запирай двері, а то вилетить його душа.

Мойше (*легко запирає двері*). Але Марцю! Василева душа вже давно у Бога, моя дитино. Дай вам Боже всім добру ніч! (*відходить хитаючи головою*).

Хлопи. Дай Боже і тобі добру ніч!

Стефан. Добрий чоловіга той Жид... (*Хлопи притакують*).

Стефан. Добрий чоловіга той Жид... (*Знадвору чути голос Петрів*).

Хлопи. Петро...

Петро (*входить*). Жид говорить... Христе!... Василь... Що таке? (*наближаєсь до помершого*). Чи ти також тут, де помер отець...? брате! — брате! — брате!

Адам. Треба приймати, як Бог дає. Правда, що?

Адамиха. Мусимо всі вмерти; всі туди підемо, всі.

Петро. (*Погодивши — обтирає собі очі.. нівголосом*). Добре йому... збув ся вже нашої муки... (*тихо*). Як же-ж він помер так нагло?

Марця. Найшли 'го на панськім лану, там лежав... Потому прибігли з ним сюди... а більше не знаю.

Петро. На панськім лану? Так...?

Марця. Напив ся був доброї палітки, що 'му її дав ласкавий панич.

Адам. Так, ласкавий панич носить фляшку завішену при собі. Так 'му звисає (*показує на собі*). Чи правду кажу, чи ніт? Фляшка до половини окрита тонкою скіркою — дуже тонкою, я се дораз побачив!

Петро. Так?!... Ха—ха—ха! Ну і як же мало що з того вийти доброго? Мало бути що доброго, коли він... (*із здержаною лютістю*). Нині зарань*) був здоровієнький, а на панський лан пішов собі по смерть..! Прокляті пани собаки!

Стефан. Божа воля, Божа воля, мій сину; ми їх піддані... належимо до нашого пана оречного!**) То все Божа воля. Що на світі пани і хлопи, те все по його воли, иншак то би не було...

Петро. Божа воля! Чи-ж се пан?! То кровопийця, тот панище в горі на каштелю.

Микула. Так, се дійсно безбожна бута, як нас мучать панищиною понад приписане.

*) зарань, заран = рано. **) пан оречний = дідич.

Федор. Мов звів лютий той старий пан! батоги, батоги і робота...

Далі годі вже буде стерпіти ті муки.

Петро. Не плач Марцю!... Що мертве, то вже належить землі, я вже про вас буду старати ся — хліба вам не хибне ніколи, ніт, ніт... мусите... мусите... він мусить все заплатити (*по-встає, бачить Любу — німа гра*).

Адамиха. Ах, ось він побачив Любу; тепер певно прожене її.

Петро. Він добре заплатить за все... Не плачте вже. До чого плач? З собачими панами я вже порахую ся... Все їм належить, все, все. Звірина в лісі, риба в воді, все що сотворив Бог, коли ще всі люде були рівні, все, також наші сестри, жени, дочки, все — все — ! все то для їх роскоші! (*німа гра*).

Адамиха. Коби ще не побив її бідну.

Стефан. Пани відай також мають своє горе, як і ми бідні терпимо.

Петро. Ніт, на нас бідних все лихо, всі тягарі наложено — ті там в горі живуть без журби, не знають що то горе!

Хлоки. Так, Петро правду каже.

Йончі (*гзйдук входить*). Добрий вечір, людкове!

Петро. Яким лихим вітром привіяло тебе до нас?

Йончі. Лючки, мене присилає великоможний пан старий до... до...

Петро (*підзорливо*). Но, до кого? (*присутні люде цікаві і занепокоєні питають шептом один другого*). До кого він посланий?

Йончі (*пришиблений*). Був я також у Олашихи... Марцю, до тебе післав мене великоможний пан. Ах Боже, він просто був залюблений в тій звівці — —

Марця. До — — мене?

Йончі. Так, до тебе — бо — бо він чув, що у тебе мала дитина!

Марця. Бо у мене мала дитина? — Пресвята Богородице, що-ж маю робити?

Йончі. Маєш — маєш — він трохи що не плакав за своєю англійською хортицею. Ну так — сука здохла, саме як оценила ся — а що то дуже делікатна раса — — дурні щенята не хочуть з фляшки молока...

Марця. Йончі — ти—ти—то—то—то ніт!... то не може бути... він приказує, я маю — я маю моїми грудьми — — — його

пси? його пси?... Пекло і всі чорти на його голову! Василю — Василю!

Хлопи (зглядають ся між собою не говорячи нічого; дехто хитає головою).

Петро (до Йончі). Ви бестії! бестії ви всі там у горі в каштелю! Юрчиха. Ах Марцю, я також дістала такий даруночок до-хиж. Марця. І ти того зробиш?!...

Юрчиха (лагідно). О пресвята Богородице! Що маю робити, що маю на останку робити? Як не послухаємо приказу, знаєш, що буде.

Марця. А най мене звелить застрілити! Радше, най мене застрілить. Але того не зроблю! Того не зроблю! Того не зроблю ніколи! Того не зроблю. Боже з високого неба!... (з криком) Боже, споглянь, що хочуть діяти з матір'ю! (декотрі жінки старають ся успокоїти Марцю).

Юрчиха. Дайте їй покій! І я в початку так побивалась! Але на останку погодить ся з судьбою так, як і я.

Адам. Та що-ж упаде иньшого зробити?

Петро. Га, дядьку! таж ми повинні мислити о нашій душі, що? Ми для них пущє собак (до Йончі). З псами ви милостивійше поводитесь, як з нами!

Йончі (ставить кошик у луті і підбігає до дверей). Але Петре, таж я мушу сповнити приказ! (уходить).

Юрко (вбігає що духу). Чуєте! гей люде! Ах Стефане, Петре, Марцю! О Сусе Христе! Ласкавий панич з каштелю в селі! Вступає до кожної хижі. В руці у него довгий папір. Тепер іде до вас!

Петро. До нас? до нас?

Марця і Стефан (разом). Ласкавий панич до нас? Чого від нас хоче?

Юрко. Не знаю! Але аркуш паперу має в руці, кажу вам — то щось там читає, то щось записує...

Декотрі хлопці і хлопки (швидко віддаляють ся).

Юрко. Вид його все більше й більше понурий. О Сусе Христе! великий стемпльований папір!

Хлопка. Стемпльований! Христе заступи нас! (також відходять).

Марця (кричить роздразнена). О Пресвятая Маріє! Тепер уже по всім, коли вже такий має папір! Де він — — — О пресвятая Богородице! (вибігає плачучи разом з дітьми).

Стефан (*покриваючи Василя губою*). Петре, ходи — попросимо панича, щоб нас помилював — ходи —

Петро (*не відриваючи очей від Люби*). Нехай глядить...

Стефан. Що кажеш? Що стоїш та так пильно дивишся на дівчину?... Ходи, ти вмієш бесідувати з панами...

Петро (*все глядячи на Любу*). Як тут прийде, побачимо. Найлише прийде, то вже я стану з ним до розмови.

Стефан. Прости Боже і поможи! (*відходить. Петро і Люба самі*).

Петро. Мій бідний брат пропав через пана... (*з жалем*). І ти також!

Люба (*зітхає коротко і спускає очі ще більше в землю*).

Петро. Сьогодні був я в лісі, в зеленім, та найшов жерельце, струйку чисту як срібло, з неї ще не пив ніхто... Люба, повідж мені — чи ти ще дівка справедлива?

Люба (*мовчить*).

Петро. Но, не можеш повісти нічого?

Люба (*запнявшись*). Посадив ти в своїм городі рожу-каліну... але другий вірвав з неї цвіт!

Петро (*дрожачи із зворушення*). А — хто то був? (*Люба мовчить*). Чи ти віма? (*Люба мовчить*). Винуватий мовчить.

Люба. Я не винувата! — Я пасла козу. На хвилю тільки лишила її саму. Вона-ж ускочила на панське поле — пан надійшов — хотів її дати загнати — я — я просила його: „Дідо слабкий, остане без молока“ казала я; „вона лише саме що побігла на панське поле... Пане великоможний, не лупіть нас зо шкіри!“ — А він закричав: „Нароком гоните свою худобу на моє поле. Але пожди! не впаде тобі то так легко“. Я просила ся, молила, він ухопив мене, я боронилась, доки могла — він такий сильний мужчина — О, не питай дальше!

Петро (*проникає її зором*).

Люба. Мені вдалось, наче земля підо мною западає ся — а його великі остроги черкали... (*плаче*) його остроги черкали — (*майже скрикуючи*) черкали — — — ! (*Мовчанка*).

Петро. Не плач, Любице. Я знав, що ти не винувата.

Люба. О матінко! матінко...! О Боже, по що я ще живу?

Петро. По що? Любо, і ти ще питаєш?

Люба. Тепер ще тобі жаль, та небавки погордиш мною. Я по-блекну і зівану з журиці. Живина буде щасливійша мене.

Петро. І справді думаєш, що я тепер в'охаблю тебе? Нам обом судилась одна доля. Я тебе предсі все ще так дуже люблю.

Люба. Любиш мене, доки ліс зеленіє.

Петро. Я хочу тебе взяти за жену.

Люба. Ти — — ? Ти — — ?

Петро. Будемо жити в купці в любови...

Люба. В любови.

Петро. І в ненависти і в пімсті!

Люба. В ненависти і в пімсті. (*Вбігає Марця і Стефан за нею*).

Марця. Петре, панич справді йде сюди.

Петро. Нехай собі йде...

Марця. Сусе, Сусе, але-ж то папір має великий!

Петро (*голосно*). Чого хоче?

Отець Микули (*дев'яностолітний старець, дихавичний; руки і голова в него заєдно трясуться з немочи. Приглухий, шкатульгає на одну ногу, підпираєсь довгим києм сукастим; очі в него мов окриті білою прислонкою, лице і вся цера жовта, шкіра вхлапла на лиці, горішній губі і підборідю. Язик втерявши пруживість при бесіді вистає по за зуби. Хребет згорблений, волосє на голові рідке і сірвобіле. Чудувати ся хиба, як такий розбиток ще встпє ходити та говорити*). Говорив про італійський край! О, я памятаю, яким був старий пан за молоду. А той стане ще гірший — того всего навчив ся в Італії.

Микула (*кричить йому в ухо*). Говорив про французський край, кажу.

Отець Микули. Що? — — Кричи мені в рот!...

Микула. Говорив про французський край, апо (*аж почервонів з натуги*).

Старець. Французський край — ? Такого краю нема на сьвітї, То італійський край, де треба служити в войську дванацять літ. А там усе страшне. І що в тамтуди прийде, все страшне. (*Заживає табаки і чихає*). О, Господи вступи!

Адашиха. Також питав ся, що їмо і що пемо.

Хлопи. От уже йде. От уже й тут.

Беля входить. Хлопи перепуджені по перших словах Белі цілують його руки і ноги. Великий страх виявляє ся на їх блідих лицах. Жаден не сьміє перший промовити).

Беля. Дай Боже щастя!

Хлопи (*тиснуть ся до него, цілюють його чоботи, руки, одєжу, жермочаючи*). Любий Бог небесний най їм дасть здоровля!
(*говорять усі нараз, так що чути лише: любий, небесний Бог*).

Беля. Ніт, ніт! Та дайте покій! прошу вас! А, Господи!... та не повзайте так коло мене. Чусте? Почувайте себе як люде!

Хлопи (*відступають від него видимо занепокоєні*).

Старець. Що? Ми, бачите, не варі цілувати його рук?

Беля. Ну, так! Я тепер предсі в хижі рихтаря? Що? Но, де-ж рихтар?... Де ваш рихтар?... Всюди те саме. Бідність і темнота. У всіх хижак. Майте-ж предсі довіре! Мусите предсі пізнати. Я приходжу до вас яко приятель!... До кадука, та відповідайте, коли ваш пан вас питає!

А да миха. Визирає зовсім так, як його добренька небіжка мати.

А дам. Петре, говори! Ти вмєш бесїдувати з панами.

Юрчиха. Може і він таким буде, як небіжка мати.

Беля. Но! кажіть же?!

Петро (*відважно*). Рихтар, ласкавий паничу, саме пішов від нас.

Беля. Так...! Коли-ж верне?

Петро. Пішов на спочивок. Так скоро не верне.

Беля. Коли так — найстарший між вами перед мене! Ємко, ємко!

Хто в селі найстарший?

Петро (*пхаючи наперед старця*). Той тут!

Старець (*відпекуючись, підпираючи ся з трудом на своїй па-лиці. Дрожить на всім тілі та пялить очи в пана. По-тому складає руки і говорить молитви охоронні та хре-стяться заєдно мов відганяє ся кулею від Белі. Загикує ся*).
Ніт! ніт!

Беля. Що там, старий? що твориш? Чого так боїш ся? Я предсі прийшов до вас, щоби вам зробити добро! Перестань же-ж так відхрещувати ся. Чи я чортяка? Игій! аж мені мого-рошно! — Як ти зовеш ся, бідний старче?

Старець (*хрестить ся знову дрожаючи*). Я, ласкавий паничу!

Петро. Чим можна служити ласкавому паничеви? З тим ласкавий панич не вдіють нічого. То чоловік простий. І приглухий. Йому треба гукнути в рот, щоби почув. Я був гайдуком у каштелю.

Беля. А так, то воно як раз добре, мій сину! Слухай. Я до вас зайшов, щоби поінформувати ся про ваше житє, як то кажуть,

пізнати ваш спосіб життя. А то вибухла страшна епідемія — к чорту — жасна, заразлива... заразлива... так заразлива... та ви того не зрозумієте, що се таке... Отож заразлива слабкість вибухла в околиці та загрожає й вам. Я рішив ся предприняти зарадні способи на охорону вам бідним.

Хлопи. Що таке? що таке?

Адамиха. Ах, то мусить бути щось страшне, коли тої річі навіть розуміти не можна.

Беля. До того мушу перед усім знати про ваше виживліє... Отож ти, добра жіночко. Що ти на прямир їла сьогодні?

Марця (*мов у лигорадиці, напуджена*). Що таке? що таке?

Беля. Що — ти — їла — ти і твої діти?

Марця (*швидко, трясучись*). Вчора ми не їли нічого — а сьогодні також нічого.

Беля. Господи! Та ж се.. та-ж се неможливе...

Петро. Прошу понижено, рачат пробачити, але ми просили-б ласкавого панича, най нам повідять, чого хочуть від нас з тим великим стемпльованим папером? Як хто лише до нас прийшов з таким папером, так не минулось нам без лиха, без нещастя.

Беля. Той папір? То урядовий патент. Мій апа саме дістав його від хвального Комітату і — — — (*деякі кидають ся на втікача*).

Беля (*чудуючись*). Що вони?

Петро. Вони се зо страху перед хвальним Комітатом, ласкавий паничу.

Беля. Ви решта, тут остати! До сто кадуків! Щоби мені жаден з вас не поважив ся більше... Хто до мене не має довіря, того строго покараю. Саме той патент дав причину, чому мене сьогодні бачите в ваших хижах... Уміє котрий з вас читати? (*гляди́ть на Стефана*).

Стефан (*хитаючи головою*). Ми люде темні, високородний паничу, ми не мали коли вчити ся читати.

Беля. Так слухайте (*читає*). В тім патенті прописано, що російські полки, котрі саме тепер на галицькій границі ведуть борбу з нашими польськими братами, заволокли з Азії тоту страшливу, смертельну хворобу, про котру я згадав.

Микула. Розумієте тоту річ? (*Хлопи хитають головами заніхучи*).

Петро. Ласкавий паничу, прошу красно, а як має називати ся тота хвороба?

Беля. Як називає ся? Тото й є, що її навіть ще не названо. Докторі зовуть її морбус. Але весь сьвіт зове її „чорна пані“ за то, що стілько смутку лишає там, де раз появиться ся.

Хлопи. Чорна пані?

Юрчиха. То Циганка з Чаклова, тота клята босорканя, тота злодійка наводить на людей нещастя!

Петро (до інших). То певно щось таке, що пани для нас принесли з милости.

Беля. Отож на самперед почну з того, що пішлю вам виживліня. А потім передовсім мешканя! Велике число проміж вас — а то найважнійше — зараз винесе ся з тих нужденних хиж, а дістане здорові мешканя, котрі я сам вам назначу. Чия отся нужденна хижа?

Стефан (виступає мало наперед, але подає ся в зад до інших, так мов би хотів дати як найбільше місця для Белі. Потім кланяє ся способом старих Русчаків: розмахуючи руками і прижмурюючи очи віддіє низький поклін схиляючи весь кадовб і покірно, майже граціозно розпростираючи руки. При тім усміхає ся лагідно, а його губи порушають ся, мов би говорив, також похитує злегка головою. Відтак випростовує ся. Його добрі очи блудять мов шукаючи помочи, але говорить супокійно і з поважанєм). Моя, високородний паничу. Я мешкаю в тій хижи, я і моя сімя, з ласки вашого великоможного пана апи.

Беля. Отжеж від тебе старенький і твоєї сімї зроблю початок ще в тій годині.

Петро. Чого хоче пан?

Беля. Ти старенький певно бачив високий поверховий дім, тот червоний за каштелюм, що збудували для гайдуків? З такими великими, красними вікнами, га? Но, мій сину, ти і твоя сімя, ви перші перемістите ся туди. А та нездорова хижа — вона і без того стоїть досить на відшибі — піде з димом, спалимо її. І ви всі від нинька будете жити на сьвітлі і сонці!... Но? що-ж...? Чи тобі може се не до вподоби?

Стефан (зовсім не ворухаєсь, палить очи в землю). Як високородний панич звелять!

Марця. Сусе, о Боже, Боже!

Стефан. Як високородний панич прикажуть! Ми все будемо молити за вашу милость (*усміхаючись лагідно і щиро дивлячись на Беля*). Але те все ні на що! (*просячи*). Ліпше най так остане все як передше... Коли нас високородний панич до камінного дому... тамка чоловік не годен жити...

Беля. Чом-же там не годен жити?

Стефан. Місце нове, незнане. Не знати, яка вода. В чужім дому... не в громаді...

Беля (*зачудуваний і розсерджений*). Так ви не хочете?

Петро. Такої так!

Беля. Та роздумайте собі!

Петро. Шкода роздумувати. Просимо лише, най нас оставлять в супокою.

Стефан. Ми до того не звикли, високородний паничу! До чого те все? Ах, най так буде, як бувало.

Беля. А до сто громів! Се-ж розходить ся о охоронні способи. Я-ж вам дам там усе-всьє, що лише потребуєте до життя. Тут, де стоїть тота хижа, також колись було місце неоселяне, пусте!

Стефан (*з тужливим усміхом*). Ах, тут — тут зараз улиця через валал*). А от і потічок, у котрім моя жінка прала шматє. А верби і буки, що їх садив ще мій апа. А дїдо тай апа тут віддали душу Богови, тут і я родив ся... тут я-б бажав і вік свій скінчити (*хитаючи головою з роздумом*). Нове, незнане місце (*падаючи на колїна*). Не проганяйте нас звідси, ласкавий пане!

Марця (*в розпуці простираючись на землі*). Змилуйте ся! не погубляйте нас!

Беля. Що дієте? Встаньте! прошу вас! повставайте! До чорта! Чи ви не розум... Щоби мені вже більше того не було!

Марця. Сусе! Сусе! Сусе!

Беля (*роздразнений*). Що-ж так лебедить тота жінка?

Марця. Ласкавий панич приходять по відумерщину! О, не проганяйте нас!

Беля (*розсерджений*). По відумерщину? Яку відумерщину? Хиба тобі помер чоловік?

Марця. А от лежить — — —

*) Село.

Беля. Де...? Хто — що се — — ?

Марця. Се мій муж — Василь — рихтар!

Беля. Так вони скрили його передо мною! (*приближає ся*). Ах! того самого чоловіка нині в полудне стрів я на поли... дав йому палінки, бо визирав дуже марно... (*настрашений цофає ся — вихоплює патент з кишені, слідячи швидко дивить ся то на Василя, то у папір*) ...неба'!!

Хлопи. Доктор!.. (*Менцель входить в супроводі гайдуків, що несуть запалені ліхтарні*).

Беля. Пане доктор! пане доктор! глядіть но!

Др. Менцель. Що? Чи ще живий? А то звичайно кличуть мене аж тоді, коли хто вже вмере. (*Бере від одного гайдука ліхтарню і освічуючи Василеве лице глядить уважно. Потому позирає на Беля. Оба дивлять ся на себе мовчки*).

Др. Менцель. Morbus як грім. Імовірно се перша жертва.

Беля. Страшно!

Др. Менцель. В кождім разі мерця сей час треба поховати.

Беля. Без сумніву! На кождий случай! — О ви бідні, бідні люде. Бог милосерний післав мене в тій хвилі до вас... Мусимо його зараз похоронити. Гайдуки, беріть!

Марця. Що? що, що, що?

Петро. Жаден не сьмій доторкнутись до мерця. Се мій брат.

Беля. Що? Гайдуки, беріть! (*Гайдуки слухають приказу*).

Марця (*кричить*). Видирають мені мого мужа. Видирають мені мого мужа (*сїпає гайдуків*). Ні—ні—ні--ні—ні! Ще навіть тіла не покроплено!...

Петро (*обертаючись плечима до дверей заступає дорогу*). Мерця тут лишіть! (*до Белі*). Слухайте, пане! Ми ваших нових порядків не потребуємо! І так досить уже нас траплено! І його не пущу! Не дам моїй рідні заподіяти такої ганьби!

Беля. Здержіть, докторе, сю бідолашню. Успокойте її, як можете. А ти хлопе, геть! А то ще будеш мати за твою вухвалу упрямість!

Петро (*кричить різко і коротко*). Ніг!

Беля (*розсерджений до гайдуків*). Шмаріть його на бік, того вухвальця! До сто громів і сто чортів!

Др. Менцель (*смуточно*). То плоди оглуплювання люду, ласкавий пане!

Гайдуки (*усувають Петра*).

Петро. Гай — гай! добре! Ви ще лучше у нас заводитеся як ваш апа! То щастє, що маєте нам принести. На одного скасте чотирох ваших собак. І забираєте нам гвалтом... наших мерців. Ми вашої новоти не хочемо! не хочемо вашої новоти! Бе ля *(по усуненю, Петра від дзерей)*. Гайдуки вон! Ходіть, пане доктор! А ви тут за годину переберетеся до дому гайдуків! Вікна у всіх хижках отворити! Статок вигнати! Хижу сесю спалимо! Тих людей треба приневолити до щастя. Гайдуки *(виносять трупа, кількох хлопів цікаво слідкує за ними. Стефан мінами стараєся втихомирити Петра, що люто позирає за Белею)*.

Петро *(коли вже всі вийшли)*. Беріть його — несіть його далеко — куди хочете! Закопайте його глибоко, як хочете! Та ще прийде день... Сонце осяє його гріб...! Покажеся ясно, чому Василеві так скоро змерлося. Мертвець проговорить! Мертвець проговорить! Стефан. Успокийся, мій сину, може й се діють пани для нашого добра!

Петро. О певно! Вони все діють нам на добро! тоті пани, для котрих мусимо, мов худоба, рік за роком робити задар; пани, що за нашу працю січуть нас до крови а дають нам здихати з голоду; пани, що гвалтують наших дівчат і жінок... А! такі пани, апочко, — такі пани все замишляють нам добро! Ах, то такі добрі, любі овечата! Ах, то такі сердечні люде! Ах!

Стефан *(зітхає тяжко, на пів до себе)*. Все на нас! все против нас! *(Сумно хитає головою)*. На зарупнену козу сідає всяка муха. Все на нас! все против нас! *(Заслізна)*.

(Конець буде).

З німецького переклав
Іван Верхратський.

Перед досьвітом.

ДРАМА В ЧОТИРОХ ВІДСЛОНАХ

Стефана Вакано.

ТРЕТЯ ВІДСЛОНА*).

Недільний ранок. День після подій в першій і другій відслоні. Сонце світить ясно, зеленаве небо з похвотливою закраскою. Перед церквою. Мала, вільна площа, окружена бідними, курними хизами під солом'яними стріхами. Стріхи розмірно до низких стін хиз надто високі. Деякі стріхи вкриває зелений мох; понайбільше однак вони бураво-сивої барви. Солома звисає низко на долину; місто вікон видко в кожній хизі малі пробої. По правій руці з переду колодязь з високим журавлем. Позад бачити причілок малої руської церкви. Двері до церкви зачинені. Також видно перед корчми поставленої недалеко церкви: кліть шинковна з переду корчми. Кліть тота, се місце перед домом обгороджене колами, що сягають по стелю заввишки. Тота обгородка — мов парок на гуси — має в половині росту мужчини вирізку так за велику як віконце. Коли Мойше шинкує горілку, тоді видно горішню часть його тіла. На полиці прибитій в нутрі видко високі, широкі фляшки, також малу барилочку з горівкою. По однім боцї обгородки находять ся ворота, видні лише при отвираню, бо становлять виріз того ократованя. Вся обгородка так завелика, що Мойше ледви може в ній обертати ся. Хлопи визирають нині трохи чистійше, мають гладко причесане волосся, та їх одежа стара і бідна, хоть і ярко-пестра. Особливо жінки мають голови повязані пестрими хустками. В їх нощі багато пробиває ся краска червона і фіялкова. Дзвони відзивають ся дивно різкими, та при тім любо мелодійними голосами. Селяне з виразом натомлених нуждарів надходять поодинокі і пристають до двох гуртків: у однім самі жінки, в другім мужчини. І сьогодні у всіх загалом лица бліді з мутними, млявими очима. Многі однакж оказують певний святочний настрій. Баби і старі чоловіки хрестять ся при кожній найменшій нагоді.

*.) Див. кн. XI, ст. 196—234.

А да ж (стоїть і пялить зір у небо. З видким занятєм слїдить якийсь прояв, а того слїдженє проваджає чудними порухами рамен і рук).

Ю р ко (занепокоєний). Дядьку Адаме, дядьку Адаме! Сусе Христе, що таке? Що так хитаєте ся то сюди то туди?

Федор. Чи бачили й ви, дядьку Адаме, тоту ворону?

А да м. Католицка ворона... пек—пек—запек! — як вона на воздухах хитає ся...

Ю р ко. Ах, ах! Саме так, як зачарована, на воздухах трепоче ворона... хотїла-б зняти ся горі, а таки все паде в низ...

Стефан (приходить до тих трох). Слава Ісусу Христу!

Хлопи. Слава на віки.

Федор (вихоплюєсь). Чорт упав із своєї зьвізди на землю тай коїть усе лихо.

Ю р ко. Адїть! адїть! тепер трепле ся ворона ще гірше — то перевернулась — тепер розпластавши крила паде в долину, паде...

Хлопи (хрестячись). Господи, не введи нас во іскушення! (інші хрестять ся мовчки).

Ю р ко. Що то тим птицям?

А да м. Недугують легкими. Там в горі воздух зогнилий. (Підчас того більше селян і селянок сходять ся разом. Збившись купками то ждуть з стоїчним спокоєм, то півголосом бесїдують про між собою; декотрі ведуть річ про нових приходнїв, дехто жартує).

Петро (ведучи Любу лівою рукою, виступає. У него в правій руці рихтарська палиця). Христос посеред нас!

Хлопи. Слава Ісусу Христу!

Петро. Слава на віки! (бесїдує з людьми).

А да м (шепче). Що, Петре, днеська ваша оповідь?

Петро. Так, ми те так постановили.

А да м (відхаркуючи, з поважною міною). Приятелї! ходїть та всі повинчуймо щастя нашому новоіменованому рихтареві!

Петро. Дайте покій! Я чув тої ночі щось — не міг я очей зажмурити, бо все думав про наглу смерть Василя. І я вийшов з хижі вонка*) та стрїв гайдука Йончі. Йончі вийшов крадки, і йому так було, мов би на вулицю го пекло кропивою в жолудку. Ми собі усіли разом, — і він мені розповів, що чув

*) вонка = на двір.

від молодого пана — вчора вечер при столі говорив про революцію в французській країні — говорили про те, що в Парижі прогнали короля.

Стефан (*хрестячись*). Прогнали короля? Свого короля? Та чи можна короля прогнати?

Петро. Чи можна короля прогнати? Ха—ха! Король, то так мов би з нашим паном! Доти здає ся великий, доки йог боять ся. В Парижі люд повісив сім і сімдесять великих магнатів! Всі каштелі розорено — а престол короля рознесли на шкати — а всі пінязи, що найшли, вино і палінку поділено між люди, так що всі тепер там щасливо живуть у французській країні.

Стефан. А коли вони то справді зробили, то сповнили гріх великий. Панами бути на сьвітї, така Божа воля.

Петро. Чорт а не Бог завів нерівність на сьвітї.

Федор. Є! рихтар правду повідають!

Декотрі хлопи. Є, правду, правду! (*З голосним окликом*)
Власними руками нам направити свою долю. Досить уже нас катовано!

Отець Микули (*старець слухав дрюжачи*). Катовано — катовано! Ах, і як ще! Кілько мене не бито! Дальше то вже мені не встати з-під кнїв! Вчора трохи я припізнав ся до роботи в панській загородці обтинати рожі — а благородний пан фельвайтер*) не помилює ніяк. Просив я го, щоби мені пять двайцять палиць поділив на два рази.. Але він і не слухнув... (*плачучи йде до Петра*). Ах, не можу довше гнівати ся на тебе. Мені зовсім подуши твоя річ.

Хлопи. Тепер помирять ся!

Отець Микули. Тепер і я тебе благословлю, щоби ся прожив щасливо з дочкою моєї небіжки сестри. Тепер бачу, хто ти! (*подає Петрови руку*). Прости мені, що я так довгий час ворогував на тебе

Петро. Дядечку, я на тебе не гнівав ся ніколи.

Федор. Тепер нам усім держати ся в згоді!

Хлопи. Йо! всім нам держати ся в згоді.

Юрко. Цитьте! братя! смотріть! Іде з каштелю!

Йончі (*гайдук, виступає в пестрій уніформі, з кублом на рамени. Малою лопаткою набирає з кубла червоний порошок і силе на дорогу*). Уступіть ся! на бік!

*) Verwalter, управник, управитель. — загнати = пісати. — пінязи = гроші.

Баби (кричать). Що мечеш на дорогу? (слідкують за ним, схиляють ся, декотрі з них обнюхують порошок). А то що за персть?

Мякула (простакувато). Що робиш?

Федор (те-ж). Хто тебе загнав, ти?!

Йончі (не журичись про них силе дальше). На бік! на бік! не спиняйте!

Петро. Йончі! що за дурниці твориш з тим червоним порошком? Йончі (не зупиняючись, тайно). О любий камараде, діють ся великі діла. Стережіть ся! Більше не можу говорити. Злі діла! злі діла! — — Геть з ногами, цапури!

Петро. Не розумію тебе, Йончі. Що з нами має статись?

Йончі (відходячи). Стережіть ся, більше не скажу!

Хлопи. Що казав, рихтарю? що казав?

Петро. Каже гайдук: стережіть ся, а то вам велике нещастє!

Юрко (ступає мов би по скаралупах яєчних, щоби не зіткнутись з порошком). Тому розсипує тот червоний порошок! О Сусє Христе!

Хлопи. Швидко ми його геть змєтемо.

Юрко. Тьфу! Як се воняє! Се нам на погибель! Ану, понюхайте! Господи милосерний!

Хлопи (схиляють ся і нюхають). Тьфу! чортова робота! як смердить!

Гафа (кличе нараз). Га, що тобі, Люба, що тобі? (жінки ворухать ся).

Люба. Ах, Христе, матінко Божа — (слонить ся на лавицю біля студні).

Петро. Що тобі? — — Га?! — Що тобі? та кажи!

Люба. Ах — тут—тут пече мене — пече мов огнем — о прєсвятая Маріє!

Петро. Дивіть ся, добрі люде — се-ж саме так, як вчєра Василь... Га — Люба, як тобі?

Люба. Ох — ! ох!

Петро. Пожди Любо, принесу тобі квасини... (скоро відходить).

Адамиха. Ох моя ти голубко... (гладить Любу).

Федор (прибігає без духу). Слухайте люде! приятелі! слухайте! Знаєте, що з нами заподівають? О, прокляті! Щось такого не було ще ніколи!

Хлопи. Що такого? що такого?

Федор. На обох кінцях валала*)... гайдуки в каштелю стоять з нарядженими ручницями на сторожі...

Хлопи. З ручницями? Пощо? як? чом?

Федор. Замкнений цілий валал! Не слобідно виходити. Кожного застрілять, хто би не послухав. То панський приказ!

Хлопи. Боже... Боже... Яка-ж провина наша?

Федор. І якась чорна пані від вчера-ка в нашім валалі, казали мені... Її дих носимо в наших лахах**). Паньство нас велить замкнути і відтяти від сьвіта — казали — щоби нас охоронити. Все те діє ся для нашого добра...

Хлопи. Чорна пані? Чорної пані ми не бачили в селі... то все брехня!

Жени. Важать на наше житє. О Христе, Спасителю!

Микула. Ходіть усі разом — поговоримо з гайдуками!

Хлопи. Ходіть — поговоримо, поговоримо!

Петро (*виходить з хижки з мискою в руці*). Богу дякувати, що тобі лекше. Я думав, що й ти мені виріш! На, пий!

Люба (*не*). Ах, мені здалось, що ціла згорю! (*притискає миску до уст*).

Петро. Но? га? Де тамті всі діли ся?

Люба (*дальше говорячи*). І вчерака в ночі також так. Як прощалась з Василем в останнє, так поцілувала я небіжчика раз іще в уста — та потім також так мене пекло — ах — здавало ся мені, що зараз смерть мені буде...

Петро. Любо!!

Люба. Ах, ходи, Петре, сїдай біля мене тут на лавці! Петруню, ти не годен і здумати, яке мені щастя! Я ледве вірити можу: нині в церкві наша оповідь! (*по хвили*). Чи знаєш, я тобі все казала: „Як Господь Бог мене судив тобі, то вірно і твоя буду“. І так стало ся.

Петро. А се тямиш, що я тобі тоді прирік на ярку?

Люба. Ах так, Петре — тоді на ярку — буде вже рік тепер. А знаєш, як то завело ся межі нами?

Петро (*всміхаючись*). А ти ще тямиш, як було?

Люба (*шебечучи*). О так — о так. Я сама була на ярку. — Зазуля саме що закувала з бука. „Ти мала дівчинице“ я звїдала себе — „кому дістанеш ся?“. Зазуля знов обізвалась,

*) Валал — село.

**) лахи = одежа; сьвяточні лахи; кайдоценні лахи. — ярк = потік гірський.

і потому тихо стало... „Ще мені рік прожити там, де я виросла“ сказала я. А потім ти йшов через ліс та прийшов до мене. *(по хвили)*... Чи ти чув, як закувала зазуля?

Петро. Чув!

Люба. Що ти тоді подумав собі...?

Петро. От що подумав: „Поточе, поточе, що в тобі клекоче? вода студенька, чи моя миленька? Як вода студенька, піду до корчмиці, а як се любка платя бере, то остану біля неї!“

Люба. Я тоді мала ще дві кіски маленькі, знаєш?

Петро. Так, тим часом вони вирости.

Люба. А мій кабат, що сама його вишила, саме тоді я прала, перший раз... мою посьвятну одіж... ще тямиш?

Петро. Так, Любо...

Люба. І я тоді могла ще з честю глянути тобі в очі — ще тямиш...?

Петро. Не питай усе „ще тямиш“. Се так, мов річ про помершого...

Люба. Я стільки страждала задля того...

Петро. Не згадуй...

Люба. Він так був супротив мене, як звір'юка дикий...

Петро. Не згадуй... Я тебе і тепер так люблю, як перше! Як жінку... Тоді ще ти була дитиною...!

Люба. Коли — тоді?

Петро. Ну тоді... на ярку.

Люба. Ах так... ах так!... Минули мої молоді літа, як сонце що кружить в-окіл світа, без радості проплили, мов вода, що гучить в потоці.

Коли мене мамка мала,
Тяжко мене годувала,
Зашивала, заперала,
Тай так мене годувала!

Мамка моя старенькая, мамка моя добренькая!

Петро. Померші най спочивають в Бозі! А ми будемо щасливо і весело жити! Госа! — *(з уданою веселістю)*.

Уродила коза пана, а Жида кобила.

А Русина неборака жінка чорнобрива!

Госа! е-я гой!

Люба. О мій милий!...

Петро. Ти! — — (*пристрастно схоплює її, хоче обняти, потім полегки, майже тривожно, відсуває її*). Ніт! — ніт!

Люба (*ніжно сердячись*). Але! — — (*наївно*). Обійми мене сьміло! (*весело і сердечно*), Та-ж ти мені не брат, я тобі не сестра (*схиляючись і важко дишучи*) лиш я твоя вірна любка (*обнимають ся*).

Петро. Та чи любиш мене? Скажи, скажи! на всяк раз!

Люба. Ах, Петре! Ти один в моїм серцю на віки. (*Хлопи вертають*).

Жени (*заломлюючи руки*). Справді так! Нас замкнено! Сусе Христе!

Петро. Що такого?

Жени. Гайдуки заперли нас у валалі.

Юрко. З великими набитими ручницями сторожать на обох кінцях валала.

Хлопи. Хочуть нас порізати мов вівці.

Адам (*надходить трохи зачмелений, приспівує*). Я грабар, в мене серце скіряне! Готьта, вйю, вісьта, вісьта, готьта! Камаради! дивіть! Пять золотих маю в руці. Готьта! вйю! вісьта... вісьта, готьта!...

Хлопи. Де ти впив ся? Звідки в тебе гроші?

Адам. Мішок бандурок*) дали мені паньство також! — Я тепер управець мертвих у валалі! (*співає*) Я грабар, я грабар, в мене серце скіряне!

Петро. Що ти таке? Що, що, що? За що дістав ти гроші? від кого?

Адам. Від кого-ж, як не від нашого любого ласкавого пана? „Адамку“ кажуть мені паньство, „знаєш ти добре копати гроби?“ — „Чому би ні?“ — одвітую — „дай мені Боже тільки тисячок, скільки я покопав гробів хоть хлопам хоть Жидам!“

Петро. Адаме, ти паний! до чого нам гроби?

Адам (*до Петра*). Дядьку, дядьку, я не паний — ласкавий пан казали — — „кожного пятого з вас ухопить чорна пані! Де инде також так було“ — так казали.

Петро. Тепер розумію! (*піднесеним голосом*) Знаю, що нас почислено! Хочуть нас вигубити. Се річ ясна.

*) Картофель.

Хлопи (в неладі між собою). Хочуть нас вигубити?! Га?!

Стефан. Любі приятелі! діти! Почекаймо. Не наброїли ми нічого. Любий Божечко не допустить, щобисмо зараз та пожили смерті!

Священик (надходить кванно). Га, що то за непорядок? — (голосно) Здоровлю і благословлю вас, любезні во Христі братя!

Хлопи. Слава Ісусу Христу!

Священик. На віки слава, амінь. — Мої любі овечки, втихомирить ся, я вам розкажу важну річ.

Петро. Тихо будьте, може нам вони скажуть, що з нами діє ся. (Хлопи згодом-перегородом утишають ся).

Священик. Отож — любезні мої вірники, високохвальний Комітат загнав*) патент з приказом, що від днешного дня почавши має бути церков затворена з причини заразливої хвороби, що навістила наш край.

Петро. Навіть церков нам запирають! Церков наша!

Священик. Треба, щобисте мене зрозуміли, як слід! — Скажу-ж вам, що таке тота нова хорота. Отож тота хорота, то єсть, — вона прийшла з Турції. Зовуть її чумá. Не мож її бачити. Она лише хухне на чоловіка, і лежиш мов заколена свиня. Так як се стало ся вчерака з небіжчиком Василем. Я би вам ще про тоту хороту уповів де-що, та годі, знаю, що ви з моєї бесіди не порозуміли-б нічого; бо ви єсте сомарі**) і сомарями останете. (грімко) Амінь. (Декотрі хлопи хрестять ся тупоумно).

Священик. А тепер приготуйте ся. Хто хоче висповідати ся, має заплатити грейцар монетою, инакше умре без сповіди сьвятої і чортяка вхопить його душу.

Жінки. Ах любий Божечку — у нас пінязий не є!

Юрчиха. Ласкавий пане превелебний, спустіть нам!

Всі (жебруючи). Даруйте нам, о даруйте!

Священик (з гнівом). Є що, мені також треба жити.

Адам. Пане превелебний — я заплачу цілу сповідь — за тих п'ять сто душ, що в наших валалі! Маєте тут п'ять золотих монети конвенційної.

Священик. Ти боговійний чоловік, Адаме! (ховає гроші). Так, а тепер вклякніть і змовте швидко по тихо молитву за ваше

*) Прислав. **) Осли.

великоможне панство, котре все діє для вашого добра. (Селяне вклякають а перехрестившись відмовляють тихо молитву. Чути зітхання: „Божечку, Божечку“, а також мов би сичене з їх уст: „Слава Сусу Христу“. Селяне клячуть аж до відходу священика. Тільки Петро сам один стоїть випрямившись і люто позирає на священика).

Но, Петре, ти не чув, що треба вклякнути?

Петро. Я не молюсь за добро пана.

Священик (обрушений). Що? Ти противишся приказови пана?

Петро. Молюся, за кого я хочу.

Священик. Се твоє крайнє слово?

Петро (лютий). Молюся, за кого я хочу!!! — — — Розумієте?

Священик (також кричить). Ти зухвальче, смієш то мені казати?! Ти, що мені, твому священикови, ще не віддав остаточної коблини*)?

Петро. Для мене ніт коблини, ніт роковини. Живемо в часах, коли то вже не вірити ні Богови, ні панови. За много неправди і беззаконя бачимо у попів рівно як і у панів! — — —

Священик. Чекай, ти безбожнику!

Петро. В каштелю, там чапкаєте мов пес, котрому настолочили на хвіст, а тут кладетеся за пана — блюдолиз!

Священик. Ти — — ! Ти — — — ! Але пожди... ти... Я тобі покажу, хто я... ти!? (Відходить. Між селянами неспокій, гомін, глухий острах малюєся на їх лицах).

Стефан. Моя дитино, що ти зробив? Петре, Петре, він мав на собі священі ризи!

Юрко (прибігає підскоком і скаче мов недоумок). Е-я-гой, е-я-гой! Жени, други, братя — слухайте — е-я-гой! ...Ходіть, смотріть, що тут прийде! Гой! гой! гой! Огромний віз повен хліба, палінки, соли... Великоможний пан молодий нам то дає... Свіжий хліб, красний хлібусь (танцює в коло). Ах, як давно бачив я такий хороший хліб!

Мякула. Що торочиш? Хліб? Дурню, се не для нас!

Юрко. А от уже й є! Дістанемо хліба, палінки! А, що то буде за хліб, яка палінка добра! (Два гайдуки заточують на площу великий ручний віз; позад іде Йончі).

*) роківщини.

Хлопи. Справді, так!

Микула. О, то не для нас! Скорше дадуть своїм свиням.

Федор. Молодий пан дійсно приходять до нас.

Петро. Люде, остерігаю вас! Коли пани творять добро, все воно виходить нам на лих. Річ то стара, як сьвіт. Жаден нехай того не рушить. *(Беля і Ільона надходять звідси, звідки заїхав віз).*

Беля *(коло котрого хлопцi куплять ся з поважанем)*. Так, мої други, се все для вас! На тiм возі маєте хлiб, сiль і палiнку, як се я обiцяв вам сночи*). Iдiть, живiть ся і крiпiть! Гайдук Iончi все по рiвну роздiлить межi вас. Заживайте на здоровлє! *(Купка хлопцiв і жiнок рухнула до воза).*

Селяне. Дiстанемо хлiба, попоiмо хлiбця! Таки дiйсно правда! Ах, який голод у мене! *(вiдходять).*

Адам. Не розумiю, чому нараз так до нас здобрiли. Щось в тiм є! Беля *(счудований до инших)*. Но, мої любi, а ви? Чи вам нiчого не треба? маєте все?

Один хлоп *(несмiло)*. О нiт, не маємо нiчого — — — але, — — —

Беля. Но?

Адам. Але таки хотiли би ми знати, ласкавий молодий пане, кiлько треба за тото дати, по чому буде...?

Беля *(усмiхаючись)*. Мої любi — тото все дiстанете задар! Я такий радий вам помочи.

Адам. Добре, добре, ласкавий молодий пан рачають жартувати.

Беля. Нiт, не жартую! До сто громiв!... pardon! — Таж я хочу про вас старати ся!

Адам *(несмiло, всмiхаючись з недовiрем)*. Та так — але най ласкавий пан повiдають нам, яка цiна. Знаємо цiну, то кождий знає, що і як...

Беля *(строго)*. Дурню, ще раз тобi кажу, все дiстанете задар! Чи не знаєте ще, як дуже я вас люблю?

Хлопи *(стоять осторонь і розмовляють з собою, недовiрливо позираючи на Беля і Iльону)*. Що вони нараз такі для нас добрі?

Беля *(до Iльони)*. Чудно — самi лиця недовiрчивi, здивованi *(морщащи чоло)*. Чи справдi вони не чують... *(Кiлькох хло-*

*) Вчєра вєчєром.

нів, що були передше відійшли, прямують радісно до своїх хиж). Діти! який пухкий хліб, ще теплий! Доки нам житя, такого хліба ми ще не їли...

Кілька баб. Ходіть дітки, попоїмо...

Хлопи. А також і палінка добра є! А як раз на неділю. (Хочуть цілувати в руку Беля і Ільону, котрі лагідно всміхаючись не допускають того) О високородний ласкавий молодий пане — любий Божечко в небі най Їх нагородить...

Беля. Але знов мені так дякуєте! Знаєте предсі, що того не люблю! Наспіє час для вас усіх, коли затруть ся всі границі межи паном а хлопом. Король і хлоп будуть мати одно право, так як мають одного Бога над собою і всі будемо жити як братя. А тепер ідіть, кушайте на здоровле. Перед нами тяжка борба.

А да м (до хлопів, що недовіряючи були остали). Палінки і хліба, що вже проковтнемо, ніхто не зможе нам відібрати. Ходіть їсти.

Юрко (з бохонцем хліба під пахою). А, то добрий пан. Шкода лише: не мож розуміти, що говорить.

Микула. Так — попа і я ліпше розумію. (Всі відходять).

Беля і Ільона, Петро і Люба (на обох кінцях площі остали самі).

Стефан (ще раз вертає). Дякую красно за погощенє! Дай їм Боже здоровічка, ласкавій паннунці також! (Хоче обоім цілувати руки або одежу — наслідку дрібними кроками тюпає за иншими).

Петро (до Люби). Остань, Любо, ми не підемо. (Знову надходять люде з бохонцями хліба під пахою і з вдячністю цілують Беля і Ільоні руки та ноги цмокаючи губами по хлопськи).

Беля. Ільоно, чи є більше щастє від того? Ах, не чути себе паном, тільки слугою, тото й єсть! Страшенна нужда, видиш, всі тоті діти Божі придавила на масу одностайну, темну, тупу. Ільоно, ми з них зробимо людей, людей щасливих, свободних. Лише любов, одна любов годна все зробити.

Ільона. Вірю в силу твоєї любови.

Беля. Але хто тоті обоє там? Они так неприяно смотрять на нас.

Ільона. Ах, Бельо! та-ж то...

Беля (*підходить до Петра*). Справді, то той чоловік, що вчора вечір в хижі рихтаря так ворожо говорив против мене.

Петро (*зпочину має капелюх на голові, потім пізнійше нерадо знімає капелюх, скробаючись при тім в голову а покурюючи зір у землю. Потім задержує кресак коло уха ще хвилину в руці, а на останку спускає його зовсім в долину*).

Беля. Но, ти ще не примирений? Чи не видиш тепер, що з цілого серця бажаю вам добра?

Петро (*мовчить і дивить ся на него зачмарений*).

Беля. Ти десь зазнав багато лиха?

Ільона (*здержуючи його*). О, Беля...

Петро. Лиха? А, лиха я більше не зазнав. Поспитайте ласкаву панночку. Лише саме добро! Одного ранку я трудний з роботи був заснув на землі, як іще був за гайдука в каштелю — тоді прийшов Їх пан апа і коннув мене ногою, щоби мене пробудити. У чобіт у него сталеві остроги — тож мені, розуміє ся, з недобачки, виколов тото око! Але тото ще не таке то лихо, як від него..

Ільона. Справді так було, як говорить...

Беля. Тепер мені вже ясно...

Петро. Здає ся?

Беля. Погоди, Петре, прийде час для вас усіх, коли то ніхто не поважить ся вас топтати, хотьби сте і на землі лежали.

Петро. Так, коли-б вже наспів... було-б гарно! Новий час... новий час...

Беля. Мов весна до вас наспіє. Погодїть! (*зміненим голосом*)
Мабуть се твоя заручена?

Петро. Так, ласкавий, молодий пане — від сьогодні.

Ільона. Від сьогодні! Чи маємо їм сказати?... Як тебе кличуть, моя дитино? (*Люба мовчить*).

Петро. „Люба“ кличе ся, ласкавий молодий пане! Люба. Вона ще дурна. Не знає з панами говорити. Доперва раз мала діло з одним паном.

Ільона. Кілько тобі років, Любо?

Люба. Не знаю.

Петро. Иньша журниця мулить нашу голову, ніж думка про наші літа.

Ільона. А як веде ся твоїм родителям?

Люба. Обоє померли.

Ільона. Так ти сирота?... І я також...

Люба (*зазираючи*) Ви мені дали раз мяса...

Ільона (*смотрячи на ню з зачудованєм і усміхаючись говорить по хвили з щирою, ніжною сердечністю*). Но видиш, Люба! Ми обоє від вчора також заручені. Ми обоє дуже щасливі. Ви мабуть також дуже щасливі?

Люба (*спаленівши потупляє очи в землю*).

Петро. Так — ми що до того також щасливі.

Беля. Но, видиш, брате, яка-ж ріжниця межи нами обома а вами обома? Видиш, нема ріжницї, бо любов нас рівняє.

Петро. Може й так... Але я таки думаю, ласкавий пане брате, що з вашою нареченою иньше діло, ніж з моєю.

Беля. Як кажеш, Петре?

Петро. Мою ваш пан апа — — — збездистив мені... Відняв її козу і — користаючи з біди дівчини, знасилював її!

Беля. Ходи, Ільоно... Прости, що тебе назвав братом. Про се я не знав, про се я не знав. Прости мені.

Петро. Тоті самі остроги, котрими вибив мені око, тоті самі черкотали, коли торгав віночок мої Люби. Чи думаєте, що ваша любов усе годна покрити і ми все можемо забути? (*Ільона і Беля кілька кроків поступають дальше*).

Ільона (*зупиняєсь, відтак підбігає до Люби а цілюючи її мовчки бере її за обі руки і часок глядить їй в очи*).

Петро. О... О! та до чого се?

Ільона (*відходячи ще раз обертає ся до Люби і здоровить її очима і рукою*). Любов, Петре, любов... (*Петро глядить за ними з недовірем*).

Федор (*надходить на площу стогнаючи, з трудом піддержуючи стару бабу, що опирає ся на нім*). Йой, йой! злихотіло мені. Рихтарю, йой, йой, кобим був нічого не кушав.

Петро. Що тобі? Як ти визираєш?

Федор. Моя баба, рихтарю, і я їлисьмо того, що молодий пан прислав; дуже нам обоім з того недобре стало! І инчим також! ой—йой! вірно нам смерть буде! (*відходять*).

Петро. І ти Микуло?

Микула. Та хто-б та міг здержати ся!

Микулиха. Я тобі казала, щобиш так не жер, ти пажерачу! Ми до такої доброї їди давно не увикли. Такий сьвіжий,

теплий, пухкий хліб. А тепер сама річ, що тобі злихотіло, хоть умирай!

Юрко. Благородний пан доктор ідуть!

Хлопи. Чорну цаністру*) має в руці! Що то знов буде?

Др. Менцель. Люде, я приходжу, щоби сповнити приказ вашого ласкавого паньства. Я маю — як приказав ваш пан великоможний, — кожному з вас, кому-б грозила пошесть, дати того білого порошку на зажитє. Хто з вас, люде, заживе той порошок, тому чорна пані не зробить нічого. Правда, порошок погіркавий. Але дістанете той порошок без заплати з милости паньства. Хто-б не зажив порошок, той сам завинуватить, що піде до чорта. (*Люба відходить до хижі*).

Петро. З тих то людей жаден не їстиме вашого порошку! Розумієте?

Др. Менцель. Ти, Петре, остерігаю тебе! Звертаю вашу увагу на се, що маю приказ від вашого паньства той порошок вісмутувий всипати до студні, як бисте противили ся... Юрку, бери перший тот порошок. Ти хоробрий!

Юрко (*дав великого суса поза инших людей*). Я не їв того хліба! Мене вже черево не болить.

Др. Менцель. На, ви по крайній мірі не можете сказати, що я вас з почину по доброму не наклонював. Тим часом тот скількість — (*Висипує з своєї чорної цаністри трохи більше білого порошку до колодязя*). Так! Дійсно, вас треба присилувати для власного вашого добра.

Петро (*прискакує до студні*). Дивіть, люде! дивіть, як бульчить вода! Ніякої другої води в селі нема. Ярок також просох. (*Чим швидше витягає ведро з водою, кладе на обрубину студні а відтак приклякуючи коштує воду, швидко ставляє ведро на бік і випльовує*). Христе Пане, яке-ж то гірке!... Покоштуй Юрку.

Др. Менцель. Дурию, се такий має смак, як кождий вісмут та квас сільний.

Петро. Хто ваш дурень? Смакує, як лісмут? Що се таке? Того не знаємо! Доси прожили ми без лісмуту...! Таж то смердить! Як то може помочи? Се-ж воняє, се отруя!

Хлопки (*кричать нискливо*). А-дїть, а-дїть! всі стонogi вилазять зо студні. Се-ж певно отруя!

*) Торбу.

Хлопи. Отруя?! То доктор отруї насипав у студню?

Др. Менцель. Петре, уважай, а то ласкавий пан на дню твоїх заруковин звелить витріпати тобі твій червоний кабат гайдуцький *(відходить до хижи)*.

Петро. О Матінко божа, пошли їм тисяч кольок в бік, тим собакам панським, коби тіло їм відпадало від костей, як терміте з конопель. О Матінко божа, вислухай мене! *(Глядячи по собі)*. Мій червоний кабат гайдуцький? *(удає голос Гуньора)*. Мого гайдука — ?? *(сильно обрешений)* Я предсі вже не гайдук! А ти-б рад іще його витріпати, кровопийче! *(Здирає кабат на опашки завішений з плечей і роздирає на двоє)*. Ніт! Так я відорвусь від вас, пани — так, так! *(топчучи кабат ногами)*. Так лежатимеш під моїми ногами — так — так! — кроваво, кроваво відплачу. *(Гафа і одна баба виходять з хижи, до якої був уступив доктор)*. Що? Як там Люба? *(відходить, баба за ним)*.

Гафа. О, людкове, з Любою зле. Доктор всипав їй у горло білого порошку! На приказ ласкавого паньства доктор всипав їй білого порошку. А тепер вона й розболілась ...голова стала мов камінь тяжка... віддих студений, мов з пивниці... Ох, їй уже не до виходу.

Адам. А я не казав, що се не добрий має бути білий порошок. Він же метав у воді такі величезні бамблі!

Федор. Всіх нас так потроять, як тоту в хижі! *(Мойше і його жінка Двойра, стара жидівка з очима як у серни, стоять перед своїм домом, живо гестикуючи)*.

Адамиха *(кричить)*. Не дай мене *(хапаючись трівожно свого мужа)*. Я тобі все була вірна жена.

Юрчиха *(до свого мужа)*. Що ти пічнеш з тими дрібними дітьми, як і я мушу вмерти?

Двойра *(перед дверми своєї хижи, квапно до Мойше)*. А я тобі кажу, Мойше, хто того знає...

Мойше *(такоже в роздразненню)*. Та що говориш такі дурниці, а н золхенштус! Паньство піде троїти людей! То все накоїв молодий пан міт зайне пульвер! попацив неборак, попацив! дус ісдохнеббіх, а во а гройсер шлеміль!

Микула *(з криком вбігає)*. Поможіть, ради Бога! Моя жінка... моя жінка... Вже по ній!... Також лежить! перекидає ся! Адамку! Адамку! Ходи та замов її Христа ради! Най ніхто

не біжить по доктора, най мені не мучить жінки за пусто!
(*Адам скорить за ним*).

Юрко. Люде, Сусе Христе, люде! Вчитель також занедужав!
А я, безглуздець, я сам дав йому їсти того затрошеного хліба!
Ох, нерозум в мене, нерозум! Сусе Христе! Маю його на
совісти (*бігає трівожно докола*).

Хлопи. Ще один! Христе, заступи нас!

Мойше. Юрку, що так нарічеш? Та то слабість по Божому до-
пусту!

Юрко. Сама річ, ти клятий цибулянику, безпечно собі триваєш!
Тебе певно не строять!

Мойше. Але Юрку, що то? Ти ще нині не пив палінки, а гово-
риш наче паний, наче шікер!

Юрко. Паний не паний, а знаю, що кажу. Молодий пан приказав
через вікна скрізь у наших хижках сипати білий порошок,
саме тоді, як ми стояли біля церкви. З того і розпочав
ся мір!

Баби. Господочку, заступи нас! Вже нам не вертати до хиж!

Юрко. Ніт, вже не можемо до дому!

Микула (*ведений Адамом, наближає ся до інших*).

Баби. Що? а як? чи вже вмерла? чи ще жива?

Микула (*хитає занікуючи головою*). Молив ся я до всіх Св'я-
тих, що аж піт мені котив ся з чола. Та такої мені вмерла.
Бідна моя жінка. А така була гідна до роботи! Добрі люде!
За годину мабуть усім нам прийде кінець!

Марця (*прибігає без духу*). Чуєте? гей, чуєте? — Звони — —
із звонів повинимали серця! Люде! братя! Ми — ми не по-
винні знати — кілька вмирає в селі! Саме що казали моло-
дий пан!

Хлопи (*в смертельній трівозі*). Всіх нас хочуть викришити до
ноги. (*Петро виходить з хижки. В великім жалю ще раз
позирає позад себе через хижні двері, на пів отворені*).

Адам. От Петро! Як там Люба? що?

Петро. Вмерла...! Дохтор!... Дохтора...! Любо... Любочко! Пімщу
тебе. Люде, я її не забуду ніколи! (*повалив ся на лавку
біля студні*).

Федор (*благає Петра, що все ще лежить зломаний стратою
Любки*). Рихтарю! Ти нам проводиш! не опусти нас! Ми
самі не дамо собі ради!

Мик ула. Петре, чи знаєш вже, і моя жінка вмерла!

Юрко (*заломлюючи руки приклякає*). Рихтарю.. поможи!... І мене завзялись знищити... а я навіть анї разу не був ситий за свого життя!

Марця. Що виєте? що нарічете? Побийте панів, то сей час і мине ся помір. Чого доброго ждете ще? Чого? Чи не видите, що нам уже остатна година?! Або може жадаєте, щоби ми жени боронили вас мужчин?

Хлопи. Покажемо ми їм, тим отровникам!

Марця. Навіть Петро чув в каштелю, як старий дідько говорив: рускі хлопипи множать ся як свині. Половину з них треба вигубити.

Хлопи. Так казав?! Клятий!!

Марця. Післали мені щенята, щоб їх плекала грудьми! До моєї хижипи принесли щенята!

Хлопи. Убити тих чортів!

Стефан. Мов диявол підтравлюєш людей! Ти — !! Цілий валал чиниш розбійниками! Ти — ти жено мого Василя... Ніколи Бог тобі не простить того!

Петро (*випрямившись і вислухавши до кінця заколоту з зав'язем*)
Що? що? розбійники? розбійники? Що? хто? (*отямившись говорить до Стефана рішучим тоном, в котрім однаковж пробиваєсь настрій смертний*). Розбійники? апо — — ти? О ніт, апо; апо, о ніт! Ваші старі плечі криваво збиті, ваше бідне, старе серце так здавлене нуждою і боязною і підданем, що вже не чуєте нашого пониження... Тепер повна міра! Тепер з остатною силою життя, що нам іще лишила ся, кинем ся до шиї панам. — — Ви, апо, не мусите йти з нами, коли нас не можете розуміти, але нас не осуджуйте... Тепер новий час настав на сьвітї, апо... Король і хлоп — — і — і ми — тепер усі люди!

Стефан. Завертай отсим тут голови твоєю безбожною бесідою... Робіть, що хочете! Не беру участи в вашім ділі.

Жена вчителя (*прибігає*). Пани прячуть ще живих! Христе царю, допоможіть! Мій муж, учитель, ще дригав — а вони мені його видерли.

Хлопи. Пани прячуть ще живих!

Петро. Вставайте, до бою! Ми в великім числі, сила в наших руках. Вставайте! Беріть ціпи, сокири, коси, мотики, вили і назад приходьте сюди! Я вас поведу. Ходіть! ходіть!

Многі (*що духу біжать по зброю*).

Хлопи. Пани прячуть живих! Смерть панам! погибель панам!

Стефан (*сидить тяжко зажурившись і мормоче*). О — що за нещастє! Всіх постріляють на смерть! Що за нещастє! Що за нещастє!

Кількох хлопів (*повертають*). Смерть панам!

Інші хлопів (*причвалують з добытим оружжєм*). Панами на погибель! (*Один хлоп подає Петрови косу*).

Петро. Гей же! До бою!

Хлопи (*вимахуючи своїм оружжєм*). Погибель панам!

Мойше. Чуєте, люде! Але Петре, де у тебе глузд? Ти предсі розсудливий чоловік. Подумай, який тому може бути кінець! У панів такої більша сила!

Петро. Други! Уважайте! Жид хоче охороняти паньства. Тото і єсть: він з паньством за одно!

Хлопи. Що? Ти Жиде держиш з паньством? (*грозять йому п'ястями*).

Мойше. Я — ? Боже милостивий! Я-ж вам предсі мов отець! Ну, не суньте п'ястуками до мого носа! Йой! що єсть? я-ж вам усе був отцем... Боже правий, побачите, що то Мойше. (*забігає в свою обгородку*).

Двоїра. Що ви на нас сердите ся? Ми тому винуваті, що паньство сипле порошок?

Мойше (*виставляє голову з обгородки*). Натє — натє — Мойше для всіх вас дає даром три чоми*) палінки. То-ж видите... Натє — натє — пийте (*дає їм палінки і подає ся швидко назад*). Ну, який я вам ворог?

Хлопи (*тиснуть ся перед вікною вирубки в обгородці*).

Петро. Люде, погодіть! дайте позір! Чи маєте ся дати усмертити від Жида? Не пити! Ти! цибулянику! Вистави твою голову в койця.

Мойше. Ну, що єсть? що єсть?

Петро. Кажі, тота палінка, що її держу тут у руці, то з тої самої, що її молодий пан давав нині людям перед церквою?

Мойше. Ну, певно сама одна, я-ж иншої палінки не маю!

Петро. Так, то ти також нам даєш тої самої затроєної палінки?

*) чім = спора міра.

Хлопи. Давайте його сюди!

Мойше *(гвалтує, бігає сюди туди в тісній обгороді)*. То не тота сама, то не тота сама — йой — тамта була инша — я помилився!

Микула. Бреше, витягніть цибуляника!

Федор. Той також нам ворог. Той все мав що їсти.

Хлопи. Сюди його! *(Здирають лати і пробують вивалити двері)*. Жид держить разом з панами!

Двойра *(кидає ся між них)*. Дайте покій мому Мойше — ще вам дам два чоми палінки! То добра палінка! *(Хлопи позривали лати і проломали жерде)*.

Петро *(витягає Мойше, котрий в комічній розпуці старає ся вхопитись за стіни своєї шинковні)*.

Мойше. Двойра, не дай їм виносити палінки.

Микула і инші *(виносять малу барилочку, фляшки і ин. та все ставляють на землю)*.

Мойше. Микуло, ти трилю, ти безуме, лиши палінку. Чого хочеш? Се не твоє!

Петро *(тормосить ним сильно держачи його за груди, Мойше однакж усе глядить лише, що діє ся з його палінкою)*. Тепер признавайся, Жиде! ти також отровник? — га? в'одно з панством? Нічо ти не буде, коли скажеш правду!

Мошко. Гройсер Гот! — то не жарт! Ви мене предсі не хочете убити?! Я вам даю палінки. Пустіть мене! Я вам не зробив нічого злого! Шма Ізроель, то моя остатна година!

Петро. А... що... що... фу!... *(бе нагально докіль себе)*.

Марця *(перетиснула ся на перед до Петра, що тормосить Мошка обома руками за груди. Поза плечима Петра, що бориче ся з Жидом, сягає наперед руками і зтуга хватаючи затикає рот і ніс Петрови)*.

Петро. Хто се? *(бе руками вокруг себе, як чоловік, котрому захвачує дух)*.

Марця. Я! Пустити Жида? Пустити Жида!? *(сіпає його назад)*.

Петро *(розлючений)*. Ти шлюхо! Мені забираєш рот?! Затикаєш мені, мов шаленій коняці, ніздря, щоб я пустив Жида! Чекай ти, доробайло, дудо,... ти! *(Деякі хлопці здержують його, щоб не кинув ся на Марцю)*.

Марця *(нероблячи собі нічого з погрози Петра кидає ся між товпу, що окружила Мошка)*. Пустіть Жида, кажу вам Жид

Original from

був нам отцем! Дрібочку добра, щосьмо зазнали в нашім
нужденнім житю, зазнали ми від нього! (*слобонить його*).

Петро (*пирвавши швидко лату лежачу на землі і другу, котру
на своїм колїні переломив, звязує навхрест оба кусні дерева
верівкою, якою був передше опоясаний*; *потім відпихаючи
всіх на бік іде наперед*). На бік — усі — втишіть ся —
зробіть місце! Побачимо сейчас, чи він нашим добродієм!
Тут Жиде — держи той хрест (*а він доволі високий*) в ру-
ках і моли ся сей час, щоби удала ся нам добре реловуция!
Чуєш?

Дво йра. Боже всемогучий!

Хлопи. Так, най помолить ся за нас! Се добре! най помолить
ся за нас!

Мошко (*пручаючись і непозираючи*). Сохрань Боже!!

Петро. Тут диви ся, Жиде, тут! (*пробує обернути Мошка, ко-
трий не хоче і глянути на хрест. Мошко відвертає ся*).

Петро. Чому ти відвертаєш ся? Ти хороший пташку! Зараз
оберни ся, чуєш, і моли ся! (*Хлопи обернули Мошка на-
против Петра*).

Мойше (*позираючи на землю*). Ніт, хотьбиште мене і вбили!

Хлопи. Жид держить в паньством! Убийте його!

Петро. Ніт — оставте. Він мусить помолити ся! Йому також
повинен бути сьвятим наш хрест.

Мошко. Я вічний, я твій Бог, говорить Господь. Щобись не мав
иншого Бога крім мене. Я того не докасну ся.

Петро. Бери хрест, а то тобі смерть.

Дво йра. Ми Жиди! Ми не можемо молити ся до хреста! Чого
хочете від нас? Ліпше ж вірити в Мойсея, що був живим
чоловіком, ніж у деревляний хрест, що ви його виломив
з нашої шинківні!

Марця. Мошку, Христа ради, до сьвятого хреста може кождий
молити ся!

Мошко. Робіть, що хочете! До хреста не буду молити ся!

Петро (*командуючи*). Вяжіть його!

Хлопи. А гу! Жидко! (*страшисть Дво йру на пів жартуючи
довгою латою і тїшить ся з її наляканя*).

Дво йра (*кричить*). Диви, Мойше! Підняв на мене поліно. Мойше!
і мені хочуть заподїяти лихо.

Федор. Най живе реловуция! Будемо вільні.

Мойше. Не принесе вам добра тот вільність, бо согрішаєте против ваших Жидів!

Петро. Замкни рот! Ув'яжіть му хрест в руки! (*Хлопи зв'язали Мошкови руки назад, а межі руки заплтали хрест, так що мусить його нести на плечах*).

Мошко. Ніт! — ніт! ніт! Бог вас покарав! Люд, що скривдив своїх Жидів, завсїгди Бог покарав — — !

Петро. Наперед! марш Жиде! До каштелю! До каштелю! До каштелю! (*забирають з зобою всю палїнку*) Марш, цибулянику!

Двойра. Мойше! Мойше!

Мошко (*їде попижаний наперед, виглядає чудно: похиляє ся вперед, мов придавлений тягаром хреста; докола него розлючена товпа, многі хлопн вже пляні. Лоснячо-бура околичка футряна Мошкова окружає його голову мов би сияє святого. Всі відходять*).

Двойра (*сидить плачучи в розпуці*). Мойше, я не витерплю дальше! Мойше, я не витерплю! Боже з неба високого — розбійники — мордуни, тепер убють мого Мойше!

Стефан (*чалапає до Двойри обтираючи свої з остраху широко розняті очі рукою на відлїв та потїшаючи Жидівку*). Не плач, Двойро, не плач! Того пожару, що його розгнічено, ми не годні погасити.

Двойра. Всіх паньство повинно вистріляти. Нехай їх Бог покаре, тих ворохобників, що напали мого безвинного Мойше! (*плаче*).

Стефан (*з огидою*). Люде не живуть уже по закону Божому; тому і стали мов дикі звїрі! Один настає на другого мов хижаки. Пани рівно як і бідні.

Двойра. А все, коли що стане ся, обірве Жид. Кому як кому, а курці смерть!

Стефан. Отче наш, іже єси на небесїх — — — (*шепче молитву хрестячись. Завіса спадає*).

*) покаре = покарає.

ЧЕТВЕРТА ВІДСЛОНА.

Чверть години пізнійше, після подій перед церквою. Саля їдальня в каштелю, як у першій відслоні.

Ільона (*сидить перед малим столиком і читає*).

Янош (*в другім куті покою, сидить в фотелю*). О, mon dieu, mon dieu, Illus. Що то за часи! (*напуджений*) Цить! що то за шум?

Ільона. Пес гребе від вчора коло своєї буди безнастанно. Вже викопав глибоку яму і порпає все глибше, все глибше. — — Саме як би віщував, що в тім домі треба буде гробу.

Янош. О, mon dieu, о, mon dieu. Як він. Тихо, наче скаржить ся, мов чоловік, що плаче. А як парно на дворі! Якось гнило а задушно, мов би зяє з пікної печи.

Ільона. Ах, Jean, найрадше я-б зійшла долі в село до хлопів; мині здає ся, що мене-б там треба. — — — Цить! (*вибігає на ріг вонка*). Чи не чув ти зовсім тихого звоненя? Де-ж тепер Беля?

Янош. Attendre et espérer!

Ільона. Мотилі-мертвоголовці літають докола. Мені снів ся тамтої ночі лис, що Белі перегриз горло.

Св'ященик (*вступає з видом пригнобленим, жалким*). Добре рано! моя ласкава кісашонь*). Bon jour, monsieur Jean.

Ільона. Що то за голоси вонка? Не чулисте нічого?

Св'ященик (*схудуваний*). Ніт, ласкава кісашонь!

Ільона. Мені здалось, наче роздають ся з далека жалісні голоси наших хлопів все сильнійше і сильнійше — — — ніт! ніт! — тепер уже не чую! Но, могли се бути голоси ваших вірників, пане превелебний, що глядають в тім переважкім часі свого душстаровника.

Гуньор (*входить пирхючи і обтираючи ніт*). Некло і чорти! А то спекота! І псу видержати годі. Завтра пишу до докуса, піджупана, щоби для нас зніс замкнене границі, поїдемо до Tátrafüred, діти!

Ільона (*при вікні*). А там в долині будуть вмирати хлопи і ніхто їм не подасть помічної руки. Чому перед ними звелілисье заперти каштель, вуєчку? Я не бою ся морбуса, я могла-б зійти до них!

Гуньор. Ци ти не маєш иньшої думки, та верзеш такі дурниці?!

*), Панночко.

Блязель (*впадає*). О пане ласкавий... О пане превелебний, о пане Jean! — — Хлопи — хлопи зворохобились. Підняли бунт! Надходять з сокирами і косами, мужчини і жени і діти, виють мов би з умі зійшли...

Сьвященик. О, Боже милостивий!

Янош. О, mon dieu!

Гуцьор. Що — що? (*визвіриється на конюха*). Тобі сниться, дурняку? Що діють?

Блязель. Бунтують ся, пане ласкавий.

Гуцьор (*позирає на стоячих коло себе*). Що роблять, що?... ти мабуть впив ся, шубравче??

Блязель. О ніт, я не впив ся, пане ласкавий: в корчмі напали Жида, потім ринули перед дім доктора, зловили його, вибили а відтак заперли до брудного койця; там сидить він та позирає мов гуска.

Беля (*входить непомічений, блідий, але з піднятою головою*).

Гуцьор. Хлопи муїли впити ся палінкою, котрої перед полуднем дістали. Тепер мають що жерти, тож забавляють ся.

Ільона (*скорячи до Белі*). Беля...?

Беля. Ніт, апо! Гурма людей до розпуки доведених, сторопаних і наляканих надтягає ік каштелю (*Блязель відходить*).

Янош. Est — il — possible?

Гуцьор (*дику позирає в-оکیل себе*). То беззмислиця!! — — — То все пусте терле-ферле. Ти туряеш, що єси в Парижи! Мої хлопи не ворохоблять ся. Мають вони иньший старунок, як ворохобню. (*Глухий крик хлопів в долині*).

Блязель (*був вибіг, тепер впадає знов*). Ах, пане ласкавий, надходять, надходять! Чуєте, як гомонять!

Гуцьор. Впили ся. Я-ж казав: дано їм добре жерти — от тепер і брикають. — (*до Белі*). Може приходять тобі подякувати, ти ушастливителю люда!

Хлопи (*ревучи*). Пани! де пани?! (*з гуку кричачих хлопів вискакують заєдно пискливі, підтровані голоси жен*).

Сьвященик (*напуджений*). Чого хотять?

Беля. Нещасники думають, що померших стровно — !

Гуцьор. А — — — !! о — — — !! Так, тепер розумію. Ха—ха—ха! Я так і думав... Мій Беля... ха—ха—ха!! то твій успіх, що пішов єси яко апостол про образованє повідати і сьвітло нести межи мої рускі хлопи! Але мирно, діти,

не бійте ся... Собаки, що брешуть, не кусають. Пороху і олова дам їм жерти так, що їм відхоче ся ворохобні раз на все! Хаха! Ручниці із стін сюди! (*Блязель знімає ручниці*). Давайте пороху і куль та принесіть, скільки найде ся, ручниць і пістолетів! Революцію роблять! (*Блязель відходить*).

Янош. О ті vautriens!

Беля. Коли-б ти з ними поводив ся, як з людьми, то-б нині не потребував на свою охорону ручниць і пістолетів. Вся вина паде на тебе.

Гуньор. Ти всему винуватий! Коли чоловіка не мож основно виобразувати, то лучше і не починати. Облудна любов і услужність прощаві!

Беля. Твоє оглуцлюване люду метить ся!

Хлопи (*ревуть добуваючись до брами каштелю*). Отворіть!

Янош. Mon dieu! Місто сварити ся, зробіть так, як парижська поліція в таких разях: скажіть, що ви вже на слідах злочинців.

Блязель (*заєдно вибігає і вертає для оповідки того, що дієсь; тепер впадає з пістолетами і кладе їх на столі в середині*). Окружили каштель, пане ласкавий. Всюди видко, як блискають до сонця їх коси і сокири. Кричать: хочемо говорити з паном.

Гуньор. Пождіть, ручницями стану говорити з вами! Замкнути все, що дасть ся! Забарикадувати — а потім кулі в їх лоби! (*Хлопи дзвонять на гвалт*).

Гуньор. Звонять на гвалт! Таки не жартують! (*до Белі*). Чого стоїте? Ручниці в руки! (*Жан і Блязель беруть ручниці*).

Беля. Я не доторкну ся ручниці! Я не буду стріляти на хлопів!

Гуньор. Твого отця опускаєш в борбі? Ти, що споводував тоту ворохобню?! Добре, апостоле. Чому тут ніт гайдуків? Всі гайдуки мають сей час на гору прийти.

Блязель. Та-ж гайдуки всі пішли, ласкавий пане, всі пристали до хлопів — я один-одніський остав із всіх.

Гуньор. Всі пішли — ? всі мої гайдуки... до хлопів? Мої... до — ? Но, чекайте гадюки; може і ви не мали жерти до-сити, ви невдячники?! Но, іди-ж і ти до хлопів!

Блязель. Ніг, я не піду! Я вас не опушу!

Гуньор. Я і Жан будемо бороти ся. Ми самі против усіх.

Священик (бере ручницю). І я возьму участь в борбі. Мій духовний стан вправді забороняє мені вбивати людей, то я не буду ціляти, іно так випаляю. Може гук їх відстрашить. (Лунають голоси з долини).

Хлопи. Сюди, пани! куражно! вилазьте з ваших нор! (довготривалий рев і гук розлягає ся воколо).

Гуньор (прицілює ся). Пождіть, зараз поговорю з вами.

Беля. Бога ради, тільки не стріляйте.

Блязель (відкладаючи на бік свою ручницю). Коли ласкавий пан убють одного, то нас усіх розірвуть на шкати.

Гуньор (відтрючає його на бік). Куш!

Ільона (пошипки). Скоро, Блязель, сховаймо ручниці! Скоро!

Ільона і Блязель (разом ховають ручниці і пістолети в одній із побічних кімнат). Ах, моя бідна, добра, ласкава кісашонко!

Гуньор (стоїть держачи ручницю до вистрілу і визирає крізь вікно, то само і священик). Тії бестії! Зворохобитись против свого дідича! Я десяток із них повалю на купу.

Беля. Десяток убеш а стодесять нападуть на тебе. Відложи ручницю, любий апо! Я їх усмирю, я сам один, як прийде слушний час. Дотепер я був супокійний, але на серці мені легко і весело, як у празничний день. (Чути тяжкі удари в браму, хлопн валють молотами і сокирами).

Хлопи. Пани вонка! Виваліть двері!

Гуньор. Як ревуть! Красно ти їм додав відваги.

Блязель. Най піддадуть ся пани! кричать хлопн.

Янош. L' aristocratie meurt, elle ne se rend pas*).

Гуньор Піддати ся! судити! Чекайте! — Ходи і ти Жан. (Оба стріляють у воздух). Га, видите, як утікають!

Янош. Та вертають назад.

Блязель. Мечуть камінь. Початок кінця.

Гуньор (кричить до товпи). Ви собаки! Чорт би вас... На границі стоїть компанія гузарів під лейтнантом Мадрашім. За дві години може кінна штафета наспіти там. (до Блязля). Блязель, сей час сідлай коня тай гайда в Бартфельд.

Блязель. Та-ж я не переїду, ласкавий пане! Убють мене.

Хлопи. Пявки, кровопийці, виходьте! Горі! Виважіть двері!

Янош. Уже пробують вивалити входові двері до сіней. О, mon dieu, o mon dieu.

*) Аристократія вмирає, але не піддає ся.

Гуньор. Тихо всі! Ще ніч не страчено. Будемо боротись до останньої каплі крови. Спокійно, ви обоє. Вам не заповідють нічого. Від вас предсі дістали жерти. — Та коли-б мене вбили сі голодранці — тоді — прошу вас о одно: Мою праву руку сховайте яко мощи і то затиснену в пясть! І той кулак вашим дітям покладіть у герб Гуньорів!

Ільона. Вуєчку!

Беля. Апо—апо, ти не умреш -- ми всі будемо жити — ! І будемо щасливі!

Хлопи. Молодий пан най вийде вонка!

Беля. Я зйду до них; вступлю між них сам, без зброї. Кілька слів їм скажу, а побачиш — по доброму, сердечно можна так легко правити людом.

Гуньор, Янош, Сьвященик *(разом)*. Беля — ! Ласкавий, молодий пане!

Беля. Пустіть мене! пустіть мене! Жадна сила на сьвіті не єсть так сильна як любов! Моєю любовю я побіджу їх.

Гуньор *(остерігаючи)*. Беля! гляди! Відколи ти почав з твоєю любовю, там в долі почав гарцювати чорт. Я тому матацтву не вірю. Я все з ними инакше порав ся.

Хлопи. Молодий пан най виходить! — — —

Беля *(одушевлений, сердечно)*. Іду! іду!

Ільона. Беля — я пійду з тобою!

Гуньор. Тут останеш! Чи ти з глузду зсунулась! Тут останеш Ти під моєю опікою!

Ільона. Я наречена Белі! Ходи Беля...

Гуньор. Ілюш, май розум! Що тобі пхатись до п'яного хлопства?

Ільона. Я поговорю до жінок. Вони мене послухають.

Гуньор *(остро)*. Ти не підеш *(хватає її сильно за рамя)*. Беля най іде, коли так сильне має довіре! Він мужчина! Тобі забороняю! Я!

Ільона *(вириваєсь)*. Мій отець був генерал гузарів Беля де Сульовський, свободний угорський шляхтич. Ходи Беля, наші діти кличуть! *(Беля гордо позирає блискучими очима на Ільону, хватає її відтак пристрасно за руку і обоє відходять)*.

Гуньор *(перегородом)*. Попе, вони ідуть на своє нещастє! Отвирють перші двері! — — — *(кричить за ними)*. Беля, Беля! Першому, що вам вийде на стрічу, дайте добре кілька

раз поза вуха, ніж до вас почне говорити — щоби люде мали перед вами респект. Вони до того привикли!! — — — Святий Непомуче! Правда, вони дали їм жерти. Але як би моїй дитині що заподіяли, розірву їх на кусні. — — — Нехай мене чорт возьме, попе, коли в ту справу не вмiшався Меттерніх. Наші симпатії для польського повстання йому не по нутру. Щоби наші революційні симпатії вишуміли, використовує тепер епідемію, той австрійський мантач, і підтримує наше невдоволене хлопство на шляхту. Не даром то останніми тижнями так багато непевних людей волочилось по селу, співали в корчмі підбурюючі пісні і уходили, нім їх... (*хлопи ревуть*).

Янош (*жалежно*). О, мої нерви! Чи вони вже в долині, Елемер?

Гуньор (*хитає головою коротко і поквапно*). Ніт!

Янош. Та звідки се можеш знати?

Гуньор. Як гамір устане, тоді будуть в долині.

Янош. Я дрожу гей лист трепети...

Хлопи (*ревуть дуже сильно*). Надходять деякі! надходять!

Янош. Чорт би їх зожер, тих урвительів! Того не знесуть мої нерви! *Sauve qui peut*.

Гуньор. Стидайся, бабію!

Янош. Я сховаюся до комина (*скидає швидко свій фрак*). Там нічого не буду бачити, нічого не буду чути (*відходить*).

Гуньор. Війся к чорту, ти опудало воробяче! Попе, ми з ними самі справимося!

Священник. З вікна мож бачити часть подвіря. (*Рев в долині змагаєся а нараз зовсім глухе*).

Гуньор. Тепер уже зійшли на діл! — — Що там Бея говорить до людей? (*в нервовім роздрозненю крутнув у долину кінці своїх вусів*).

Ільона (*біжить до гори*). Швидко! Стріляйте! стріляйте! — вони його убивають!

Гуньор. Що — ? що? Ви скажені собаки!!! Пальцем його не кивайте — а то вас убою без помилювання. Всі—всі! в долину — ! швидко!

Ільона. Не можна вийти! Бея затріснув сінешні двері за собою, коли побачив хлопів сказано лютих, щоби я не могла вийти вон! Ратуйте! ратуйте!

Гуньор. Геть! Ільона — до Гейжи! Сховайтесь!

Ільона. Умру разом з Белею!

Гуньор. Іди! я вже сам постараюсь про Белею! *(відводить Ільону. Знов дзвонять на гвалт).*

Священик. Ісусе Христе!

Гуньор. Що такого — ?? Га!!

Священик. Вже лежить! Побивають його сокирами і косами. — Христе царю! Кров заливає його! Пропав!

Гуньор *(кричить)*. Моя дитина! Собаки! о собаки!

Священик *(дрожачи і трясучись)*. Тепер нас усіх забють — надходять.

Гуньор. Вбили — вбили його — нім ще отворив уста!

Священик. Надходять! Надходять! Вже вивалюють двері в покоях! Зараз тут прибудуть! *(хоче лізти під софу)*.

Гуньор. Пекло і чорти! — де ручниці? Ручниці хочу! ручниці! порох і кулі! До сто громів! З вистріленим крісом стою тут і не можу боронитись! *(Чути розбиване дверей покоевих, викрики, поодинокі командоване, траскіт, наглі радісні оклики: славно! Свою турецьку шаблю схоплює Гуньор за стійки).* Так їх очікую! А потому — — ! Коли вже маю вмерти, хоть умру як шляхтич! Але дорого прийде ся собакам моє життя. *(Через середні двері випадає хлопам на стрічу).*

Священик *(бігаючи сюди-туди)*. Ах, коб я хоть мав мій фелон тут або святу чашу! Передо мною самим хлопці не мають респекту. Monsieur Jean, Monsieur Jean, де ви скрили ся? *(вибігає на ліво).*

Петра голос. На него! Ловіть го! на него! на него! *(Брязкотять шаблі, цоркотять коси. Лунають крики. Стає тихо. Рев радісний).*

Хлопи. Ура! Тепер маємо го! Убийте пса!

Гуньор. Розбишаки! падлюки! *(цорканє оружєм).*

Хлопи *(кричать тріумфуючи)*. Ура!

Петро і інші *(тягнуть на сцену звязаного, пручаючого ся Гуньора)*. Маємо тепер тебе! Га, маємо тебе предсінь раз!

Гуньор *(на нім одіне в борбі поваляне)*. Чого хочете, розбишаки? чого хочете, бестії?

Петро. Е—я—гой! Держіть го добре! — — — Тепер ми панами! *(Хлопи тягнуть конюха і вяжуть його).*

Блязель. Я не сипав порошку! я не сипав!

Петро (до *Гуньора*). Ти нуждений драбе — тепер власть в наших руках!

Хлопи. Тепер ти вже смердяче стерво! гарр! гарр! ус! ус! гарр! гарр! Тепер можеш сам плекати свої щенята!

Гуньор. Дрян! злодії, збійники! Пождіть, я вам покажу! найно прийдуть тут катуні!*) гайдамаки!

Петро (сміючись). Най прийдуть катуні, ми їх усіх побем. (Хлопи і жєни відходять; добувають різне їдінє і пізнійше знов вертають з *Федором*).

Гуньор. Бестії! Напалисте мене з тилу, а то я-б вам показав шаблюкою...

Петро. Куш! (вириває люльку, що стремить з кишені *Гуньора*). Ти вже тепер не пан! Тепер ти хлоп! Я тепер пан! Перед твоїм судисю стоїш ти тепер. (Запалює люльку *Гуньорову* і курить).

Блязель. Та пустіть мене, любі приятелі! Братя, я радо подержу з вами. Я вже давно не міг стерпіти тих клятих панів!

Адам (накинує на себе фрак *Яноша* і лепече). Однорале! (на конюха показуючи) Що з ним буде?

Петро. Шваба пустіть. То такий худобняк**), як ми! Того енгедую!***)

Федор (танцює докола *Гуньора* з фляшкою вина і кусником ковбаси в руці). Гей, високородний братчику, та бо подиви ся на ту згорівку! Доси ти все добро поживав! та тепер і для нас прийшла пора, братчику!

Адам (паний, надівти турецький завій на голову і взявши *Гуньорову* вистрілену ручницю в руки). А спрячки****) най дістане тота високородна свиня, а не згорівки! Я тут тепер ка—ка—капраль! (Приціляє ся до *Гуньора*, *Петро* збороняє).

Адам (до *Гуньора*). Ка—пра—праль я! розумієш? а ти тепер купа гною! (*Гуньор* спльовує).

Марця. Що так бесідуєте з ним багато? Лупив нас живцем той дерискіра! Живцем і закопайте го в яму. Беріть все, тепер слушний час, тепер час Курців! (бе довгим дрюком по всіх портретах предків *Гуньора*). Геть! геть! геть!

Петро (розпирає ся в фотелю, закладає ноги на другий і дивить ся на *Гуньора*, що перед ним стоїть звязаний, зухвало і поругливо, курячи люльку і від часу до часу попи-

*) Вояки. **) бідак. ***) Уласкавлюю, милую. ****) Велика слабість, падачка.

ваючи). Чуєте, люде! братя! дайте позір! Тепер я стану в них говорити.

Адам (*ставши між обома з фляшкою в руці моргає підозро-
чений вином значущо то до Гуньора, то до Петра*). Якось
то буде, братчику. Добре кажу, чи ні?

Петро (*хоче усунути Адама*). Дядьку, дві пари рук не можуть
рубати одною сокирою.

Адам (*глуповато*). Якось то буде, братчику!

Петро (*гнівний, відпихає його*). Капралю, ви впили ся.

Адам (*тяжко вражений, лепече докоряючи*). Однорале! Ти сам
п'яний.

Петро. Марш! (*до Гуньора*). Як же ти боїш ся, мій пане най-
ласкавий! Нараз ти уникнув, ти любий, малий панчику!
Втихомири ся, ще станеш тихший, та не на раз!

Гуньор. Дрянй проклята, собаки (*тихше*) драби, злодюги!

Микула. Не бесідуйте з ним так багато, а просадіть му шаблю
крізь пузо!

Адам (*починає бити по образах Гуньорових предків*). Геть!
геть!

Петро. Поволі! втишіть ся! Нашого добродія не можна так собі,
поєдинчо проколоти!

Хлопи (*тим часом повідбивали фляшкам шийки і пють*). На
здоровле, пане великоможний! на здоровле та на вік довгий!
ха—ха—ха!

Петро (*мурить попиваючи напої часто з фляшок, що стоять
біля него на столі, стає поволі також п'яний; до Гуньора*).
Не правда, панцю, то все лише жартом ти нам заподіював
лихо через ціле житє? А то також жарт, що ти вчора велів
розсипувати утрійний порошок і велів нам його заживати?

Гуньор. Ви дурні скоти! Се медицина, а не трійло!

Петро. Медицина? Чуєте люде? То була медицина! А! — —
— — Но, пожди! сюди чорну тобілку докторову! Так —
коли се була медицина, то вірно, се річ добра? Ніт? Чуєте
люде! Не убем його, ані не повісимо! Зожерти має тот по-
рошок. Така йому кара. А ми тут постоїмо та попозираємо,
як го спалить тота добра медицина.

Хлопи. А я! а я! так добре! Се кара справедлива. Се добре!

Адам. Тут чорна тобілка доктора, однорале! (*До Гуньора*). Ей,
ти мій любенький приятелю. Якось то буде, братчику. Добре

кажу, чи ні? Дайте мені склянку води! Не горнець! Красний срібний погар давайте! Великий пан так звичений. А тепер най вам любить ся! звольте ласкаво пити, пане великоможний! — так годить ся казати.

Гуньор. Ви глупі скотища! То не отруя! Але ви мені всипали цілий фунт. То для вола за багато!

Петро. Дивіть, той щур тепер би поліз в мишачу діру. Гей, та не так бє ся цигана, тільки обома руками! — Сей час жлопай то — або!!! Видите — пан великоможний дрожить (*він держить погар перед ним*).

Гуньор. Свині! Я боятися? І кого? вас? Давайте! І вмираючи я все остану — угорський шляхтич!

Петро. Послободіть му ліву руку! (*Хлопи слухають приказу*).

Гуньор (*котрого правиця і дальше звязана на плечах, старає ся і її увільнити. Хлопи кидають ся на него і держать його сильно мов би кліщами. Коли-ж бачить своє безсиле, випиває погар душком і кидає його на землю. Відтак знов вляжуть йому ліву руку в тил. Слонить ся о стіл*). Дайте ми хреста звідтам! (*знимають хрест зо стїни і держать перед ним*). Любий Боже! дякую Тобі, що сподобив єси мене так довго дихати воздухом Угорщини — що зволив єси сонцю Угорщини сияти на мене, що міг я пісень циганських слухати так довго — дякую Тобі Боже за те, що Ти зволиш мені в угорській землі склонити голову на віки! — Любий, угорський Пане Боже! дай ласкаво, щоб Угорщина зросла і стала потужна, велика і щаслива — дай се, любий Господи! Амінь! (*Хлопи оточують всі уважно Гуньора, що випрямившись тепер опирає ся о шафу і дожидає смерти. Хлопи тим часом їдять і пють. Микула глядить тихо радіючи*).

Адамиха. Сей час буде качати ся по землі.

Микула. Коли буде кричати: води, не дамо му ніяк!

Юрчиха (*впадає*). Люде, люде! ратуйте! Христа ради! Юрко в пивниці з ума зійшов. Всі чопи з бочок витягає. Всеньке вино випиває. Ратуйте — ратуйте — ціла пивниця — — —!

Блязель. Братя! приятелі! Мусимо ратувати, щоби вино не пішло марно. (*Майже третина хлопів біжить до пивниці*).

А-ж то дурень, той Юрко! Таке хороше вино!

Петро. Пекло і чорти! та не розбігайте ся!

Блязель. Ет що! пусти нас! Тому тут і так прийде на погибель. Ходіть, приятелі! На пів милі тягне ся пивниця під землею. Ходіть, я укажу вам, де найліпше вино! Всі підемо!

Петро. До сто громів! Тут лишитись! Радше подивіть ся, як здихає шляхтич!

Блязель. Ходіть усі! я-ж вам усім добра бажаю. — *(Кличе в побічній покої, з котрих виходить кілька хлопів і баб обтяжених добочкою)*. Скоро! скоро! *(старає ся вигнати їх)*. Такі часи не вертають. Долів, долів! Унемо ся раз, але гаразд!

Один хлоп. Та такої правда. На що нам дивити ся, як той пан-собака здихає. Ходіть! *(усі виходять)*.

Петро *(що Гуньора заєдно має на оці)*. Но, ти лайдаку, живеш іще? Чи ще не скоро спустиш содухи? Довго ще так стоятимеш? Що...? Навіть тебе не вомлоїло? Га?

Блязель *(впихає голову крізь відхилені двері, заглядає до середини даючи знаки Гуньорови, та сей однакож їх не бачить, бо все позирає на Петра насмішливо. Потім Блязель зникає)*.

Гуньор. Ко-б я не був звязаний, драбе, тобі-б стало млосно!

Петро. Справді, він не вмирає!!

Гуньор. Га! я вже зносив найтяжшу їлу; фунт солонини з'їм нараз, ти розбишако проклятий...!

Петро. Ти собако! ти пане! Мені ти вибів око, за те я тобі розвалю і спалю твій вимок; усе твоє майно, що бачило твоє прокляте око, піде з димом. Сам дивитимеш ся, як буде горіти!! *(підходить перед него)*. Чому мовчиш? Чому мовчиш? На коліна і моли мене о житє! Я твій пан! моли мене! Не мовчи! говори! *(підносить руку)*. Говори!

Гуньор. Не важ ся!

Петро. Га! *(урадуваний)*. Вмієш тепер говорити! ха—ха!

Гуньор *(дивлячись на підняту руку Петра)*. Не важ ся!! Я шляхтич! Ніхто з живучих не має права бити шляхтича...!

Петро. Не має права! Не має права! *(кулаком суне що раз ближче до його очей)*.

Гуньор. Я ваш цісар! Я ваш Бог!

Петро *(повен найлютішою ненавистю все ближше суне кулак до него)*. Ти наш цісар! наш Бог? А...? *(валить його з цілою силою)*. На, маєш! Ти цісарю! Ти Боже!

Г у н ь о р *(на хвилю затихає, мов чудований). Потім кричить).*
Я битий! битий! — від хлопа... битий! битий! *(в душевній болю).* Збезчещений руками гайдука! руками гайдука збезчещений! Збезчещений! О мій Боже! О мій Боже! О мій Боже! Моя честь!

П е т р о. Твоя честь! Га! А ти шанував нашу честь? або честь наших женщин? Ти шляхтич з Божої ласки. Знаєш тепер, як то смакує? Пожди!... Тепер зійду я, хлоп, твій колишній гайдук до пивниці, возьму собі кількох моторних хлопаків з пивниці і разом з ними перешукаю каштель, найдемо красну кісашонку, наречену твого сина! Ту возьму собі за мою мертву Любу! Пожди! Тоді донерва сповнить ся пімста моя! *(Відходить. Гуньор сам, старає ся даремно увільнити себе з узів. Блязель являє ся, обережно позираючи, в бічних дверях, держучи в руках довгий блискучий ніж).*

Г у н ь о р *(побачивши його).* Сьвятий Непомуче! Тамтих поспекав ся я! Тепер сей нападає мене! *(Блязель обзираєсь ще раз устуди мов кіт, потім приспів з ножем в руці, блискавично помикаючи впоперек салі, до Гуньора. Гуньор стрепенув ся безголосо).*

Б л я з е л ь *(попудом).* О мій бідний пане! О мій бідний добрий, мучений пане *(під час того ослобоняє його перерізаючи верівки).* Тії нужденники! Не бійтесь мене! Я лишень удавав, щоби вас спасти!

Г у н ь о р. Де хлопц?

Б л я з е л ь. В пивниці! всі! всі! Хлопц і жени і діти. Ціле село я затровив на вино ласкавого пана!

Г у н ь о р. Що-ж тепер стане ся з нами, Блязель?

Б л я з е л ь *(квапно).* О, ласкавий, пане, най ласкавий пан тут остануть. Я щось попробую, попробую заперти хлопів в пивниці. Коли-б лише мені вдало ся затріснути желізані двері пивниці. Желіза поперечні потім легко заложити! А з кількома, котрі може де вонка лишили ся, вже упорасмо ся самі! О Боже, коли-б мені вдало ся спасти ласкавого пана!

Г у н ь о р. О ти щира, німецька душе!

Б л я з е л ь. Доки мого житя, доти мого ласкавого пана буду охороняти... Труп молодого пана я вніс сюди. *(відходить).*

Г у н ь о р. Били мене! *(важко дише і плямть зір перед себе; голову, що був понурив, піднімає поволі, іде помалу до двелітеат.-назк. виступк XII.*

рей, за котрими лежить Бея. Глянув — і здригнувшись подає ся назад, зачиняє двері, опирає ся о стіну, закриваючи очі рукою).

Ільона (з другого боку). Все тихо... Вуйку! Вуйку! — Що то? вуйку, що то? — Ви — Ви — Ви — плачете? Де Бея? вуйку!! Бея... не живе?! — — — (Гуньор притакує головою).

Ільона. Я втратила цілий світ! (ревно плаче).

Гуньор (обнимаючи Ільону, разом голосить). Стратили ми його обое... Його, що так добре мав серце, убили собаки! — Але я пімщу його смерть страшно!

Ільона. Вуєчку — ! О не робить того! Не берить на себе нової провини! Не робить того! Ви самі довели хлопів до того, ви шляхтичі всі! Ви також убили його!

Блязель (входить, ведучи Гейжу за руку). Ласкавий пане! ласкавий пане! Вони заперті! — Всі! Також і рихтар! Сяме що Петро зійшов у пивницю! Ласкавий пане, ви спасені!

Гуньор. Спасений я! Я їх усіх побідив моїм добрим жолудком! (протягає обі руки до Гейжи і пригортає його до своєї груди). Я не знав (до Блязля) що й у таких, як ти, єсть серце...! (до Гейжи) Мій сину! мій остатний! мій сину! (цілує його).

Гейжа. Любий апо...!

Гуньор. Нині ти ще дитина Гейжо! Маєш ще досить часу роздумати, чи колись так будеш поступати як я, чи як — твій — бідний — брат...!...

Гейжа. Я би-м їм дав їсти до сита!

Гуньор. Я тих хлопів, тих собак ніколи не зможу любити. А тепер чим скорше по войско! (з пивниці лунають голоси хлопів гори).

Гуньор (обертаючись киває головою в долину і всміхає ся злобно). Гучи голого, гучи — я прийду знову! (Завіса спадає).

З німецького переклав

Іван Зверхратський.

